

HARALD OLSEN

TREKK FRA LOSVESENETS HISTORIE I ROGALAND DEL II: LOSER OG LOSING I TANANGER OLDERMANNSKAP

I – Tananger losoldermannskap

Tananger losoldermannskap var ett av de mange oldermannskap i Rogaland i eldre tid. Antall oldermannskap i fylket, og deres utstrekning, har variert en god del ned gjennom tidene.¹ Inndelingen av kysten i losoldermannskap stammer fra 1720, og ble gjennomført ved en forordning som regnes for å være starten på det moderne norske losvesen.^{2, 3} I en rapport fra 1721 om gjennomføringen av denne losforordningen er det i Rogaland nevnt 4 losoldermenn.⁴ Det tyder på at fylket fra starten av var delt inn i 4 oldermannskap. Siden gikk utviklingen i retning av stadig flere oldermannskap fram til begynnelsen av 1800-tallet, da en hadde hele 10 oldermannskap i fylket.⁵ Siden gikk tallet gradvis nedover igjen, fram til dagens ordning med 2 oldermannskap, som ble innført i 1948.⁶

I rapporten fra 1721 er det nevnt en losoldermann for hele Jæren, men det er ikke spesifisert nærmere hvor denne oldermannen var plassert. En skal ikke se bort fra at han kan ha vært stasjonert i Tananger. Dette antydes også i en losrulle fra 1866, der det om Tananger oldermannskaps opprettelse heter: «Vides ikke med sikkerhed, men antages i 1720».⁷

I en oversikt fra 1813 er Tananger losoldermannskaps utstrekning definert på følgende måte: «– strækker sig fra Wigdilsnæs, West om Storkjør, Haastensgrund, Willeboen til Tungenes og langs kysten ned til først nævnte Næs».⁸

I begynnelse av 1800-tallet hadde oldermannskapet en kvote på 19 faste loser og 8 reserveloser.⁹

I 1866 er oldermannskapets utstrekning definert på følgende måte:¹⁰ «Grændser mot Syd til Elven Figgen syd for Vigdelsnæs, følger saa en Linie vestenom Store Kjør, Store Feiestenen (Haastenen), mellom Haaboen og Killeboene til Tungenæs. Herfra følges Kysten til Vigdelsnæs».

Oldermannskapet har på dette tidspunkt 3 losstasjoner:

1. Tananger stasjon: «Fra Fladholmen og Tananger Havn – denne medregnet – nordefter til Tungenæs».
2. Rott stasjon: «Øen Rot»
3. Vigdel stasjon: «Fra Fladholmen og Tananger Havn – ikke medregnet – til Vigdelsnæs, eller Oldersmandskabets Sydgrændse».

Det aktuelle losingsdistrikt er fastsatt gjennom en skrivelse fra overlosen av 16.3. 1863:

«Fra Egerøens Fyr til Espevær og Bømmelhuk, altsaa ogsaa ind til Stavanger. I Stavanger bør lodsene være kjendte til Hillevaag, derfra bør Linien over til Fastlandet, over til Marshoved og Findøen til østre Bukken være den indre Grændse for Lodsning- eller Lodsexamensdistrict». Om grensen for innen- og utenskjærs seilas heter det:

«1.1. 1860 endnu ikke bestemt. Bør være:

En ret Linie fra Vigdelsnæs til Sørskodden, fra denne til venstre Pynt af Store Feistenen (Haastenen) derfra over Haaboen til Hvidingsø Fyr. Fra denne trekkes en Linie i retvisende Nord, indtil den træffer en Linie, trukken fra Skudesnes Fyr i retvisende Øst.»¹¹

Pr. 1.1. 1866 er tallet på loser i oldermannskapet 15 faste loser og 3 reserveloser, fordelt på følgende måte på losstasjonene:

Tananger stasjon: 2 faste loser, 2 reserveloser

Rott stasjon: 4 faste loser

Vigdel stasjon: 9 faste loser, 1 reservelos

Ved en skrivelse fra Marine- og Postdepartementet av 14.3. 1865 er imidlertid lostallet i Tananger oldermannskap fastsatt til 8 faste loser og 2 reserveloser, og denne reduksjonen blir gradvis gjennomført.¹²

Ved en skrivelse fra Marine- og Postdepartementet av 9.4. 1870 blir det så bestemt at det gamle Skeie oldermannskap på Jæren skal innlemmes i Tananger oldermannskap under navnet Obrestad stasjon.¹³ Tananger oldermannskap omfatter dermed kyststripen fra Varhaug til Tungenes med farvannet utenfor.¹⁴

De to losstasjonene i oldermannskapet avgrenses på følgende måte:¹⁵

Tananger stasjon: «skal omfatte hvad der er beliggende mellem og vestenfor de rette Linier, som kunne trækkes fra Lille Feisten til Tangerhoug, derfra til Hellestøfjell, derfra til Malde, derfra til Tungenæs Fyr og derfra til Haaboen.»

Obrestad stasjon: «skal omfatte Kyststrækningen fra Varhoug Kirke paa Jædden til en ret Linie, trukken fra Tangerhoug over Lille Feisten Fyr og udad mod Søen.»

De aktuelle losingsdistrikter er fastsatt på følgende måte:

Tananger stasjon: «alle Havne og Farvande fra Jedderens Rev til Jarstenen, samt nord igjennem Karmsund med vedliggende Havne indtil Hasseløen og Viprandsø. Den indre og østlige Grændse for Lodsningssdistriktet skal være rette Linier, som kunne trækkes fra Bunden af Gandsfjorden til Østkyst af Kalvø, derfra til Horge, derfra til Sydpynt af Hilleø, derfra til Gaasholmen, og derfra til Selen i Karmsund.»

Obrestad stasjon: «alle Havne og Farvande fra Rauna vestefter til Skudesnæs Fyr. Den indre Grændse trækkes fra Arrepynten til Fjeldø Fyr, derfra over Mosterø til Nordpynt af Omø til Sydpynt af Hilleø, til Horge, derfra til Sydpynt af Kalvø og derfra til Spillerhaugpynten indenfor Stavanger By.»

Om grensen for innen- og utenskjærs seilas heter det:

«Fra Rauna følges Kysten af Jedderen til Vigdelsnæs, hvorfra trækkes en ret Linie til Sørskod, derfra til Folkvaar, søndenfor Kjør, og saaledes videre til Revingen, Haaboen, sydpynt af Imsa, Snertingen, Kalvenæs og Skudesnæs Fyr. Fra Skudeskjær trækkes en ret linie til Sydpynt af Søndre Gjeitung, derfra til Kavholmene, derfra til Sydpynt af Jarstenen, og fra dennes Nordpynt til Hemnæs.»

Følgende regler for losing er også tatt med:

«For Udlodsning af Fartøier der kræve Lods er i Henhold til Lodslovens § 15 følgende Regel vedtagen og bifaldt af Overlodsen:

Fartøier som lodses af nogen af Stationens Lodser, kunde naar Lods kræves ved Udgaende, igjen udlodses af samme Lods som har lodset Fartøiet ind, om han vil oppasse Fartøiet. Fartøier der indlodses af Reservelodser, eller af fremmede Stationers Lodser, udlodses af de Lodser, som bo ved den Havn, hvor de ligge.»¹⁶

I henhold til departementets skrivelse av 13.3. 1865 er lostallet for det nye losoldermannskapet fastsatt til 13 faste loser og 2 reserveloser, fordelt på følgende måte:

Tananger stasjon: 8 faste loser, 2 reserveloser

Obrestad stasjon: 5 faste loser, 1 reservelos.¹⁷

Denne ordningen varer så fram til 1.7. 1909, da Tananger oldermannskap innlemmes i Stavanger oldermannskap.¹⁸

II – Losoldermenn i Tananger

De losoldermenn vi foreløbig kjenner til i Tananger er:

Jens Saxe Lindal – losoldermann til 1796

Mons Gabrielsen – losoldermann 1797–1817

Gabriel Monsen – losoldermann 1817–1881

Mons Monsen – losoldermann 1881–1909

Jens Saxe Lindal (1723–1796)

var prestesønn fra Håland i Sola, og av dansk herkomst. Han bosatte seg i Tananger da han i 1750 giftet seg med datter til Stavanger-borgeren Peder Cortsen Høyer, som i 1732 hadde slått seg ned i Tananger for å satse på hummer-eksport, handel og gjestgiveri.¹⁹ Peder Høyer begynte å bygge på det som siden ble «Monsenhuset» i Tananger, og Jens Lindal overtok huset og virksomheten hans her. Han ble i tillegg tollvisitør og losoldermann. Disse oppgavene ga ham en årlig inntekt på 120 daler. Videre hadde han inntekter av reparering og utrustning av skadete fartøyer som ble tatt inn til Tananger, og han leide ut huset sitt til «sjøforretninger» i forbindelse med forlis og uhell på sjøen.²⁰

Han kjøpte også opp jord på Myklebust som han drev med leilendinger og tjenere.²¹

I 1796 solgte han handelsstedet og flyttet over til en mindre strandplass i Tananger, Hallvarsplassen. Han døde imidlertid samme år.²²

Mons Gabrielsen (1760–1817)

kom fra Skeie i Klepp, der han bl.a. var los. Han var tydeligvis kjent i Tananger, for i 1783 var han med på en sjøforretning her, og deltok i takseringen av skadene ved havarering av et svensk skip.²³

I 1796 kjøpte han så handelsstedet i Tananger av Jens Lindal. Han fikk løyve som gjestgiver, og ble tilsatt som losoldermann i 1797. Han drev virksomheten i «Monsenhuset» fram til sin død i 1817, men selv bodde han på en mindre strandplass, Habnapplassen, fra 1809.²⁴ Det er ikke kjent om Mons Gabrielsen selv praktiserte losyrket etter at han kom til Tananger og ble losoldermann.

Gabriel Monsen (1798–1882)

var sønn av Mons Gabrielsen, og overtok handelsstedet og losoldermannstillingen etter sin far. I tillegg til handel og gårdsdrift drev han også som skipsreder. Han var ordfører i Sola i en årrekke, og stortingsmann i tre perioder.²⁵ Han ble konstituert som losoldermann etter farens død i 1817, og fast tilsatt i 1824. I tillegg til sin funksjon som losoldermann hadde han også patent som los. Han ble tilsatt som reserve-los så tidlig som i 1815, bare 17 år gammel. Men først i 1854 fikk han ansettelse som fast los, med lospatent nr. 12. I hans lospatent er det anført: «Angjeldende, som er Lodsoldermann, tillades at udføre lodsning naar hans Tid og Forretninger som Lodsoldermann tillader det, dog er det ham ikke tilladt at antage nogen Reserve-los til i sitt Sted at udføre lodsning naar han selv er forhindret derfra».²⁶ Han var også medeier i flere losbåter.

Fig. 1. Losoldermann Gabriel Monsen (1798–1882). Losoldermann i Tananger
1817–1881.
+ Mons Chr. Monsen

Pilot master Gabriel Monsen (1798–1882). Pilot master in Tananger 1817–1881.

Mons Monsen (1827–1909)

var sønn av Gabriel Monsen, og overtok også handelsstedet og losoldermannstillingen etter sin far. Ved siden av å drive som gårdbruker, handelsmann

Fig. 2. Losoldermann Mons Monsen (1827–1909). Losoldermann i Tananger
1881–1909.

+ Mons Chr. Monsen.

Pilot master Mons Monsen (1827–1909). Pilot master in Tananger 1881–1909.

og skipsreder førte han også egne skip.²⁷ Han ble tilsatt som losoldermann i 1881, og ved hans død i 1909 gikk Tananger losoldermannskap inn.

Disse losoldermennene holdt altså alle til i det gamle «Monsenhuset» i Tananger, som ble påbegynt av Peder Høyer i 1732, og som siden ble påbygget flere ganger. I dette huset er det et eget rom – «losalofstet» – som ble benyttet av losere som måtte overnatte i Tananger.

III – De første kjente losene

Som kjentmannsordning er losvesenet på denne del av kysten sansynligvis meget gammelt.²⁸ Men det var først på 1600-tallet at det kom inn i mer ordnede former, ved at bestemte personer ble utstyrt med offentlige dokumenter som ga rett og plikt til losing i bestemte farvann, og der en stilte krav til farvannskunnskap og ferdighet.²⁹

Det er grunn til å tro at bl.a. den handel mellom bønder og hollandske

Fig. 3. Tananger havn sett fra vest. Til venstre «Monsenhuset», der losoldermennene holdt til. I bakgrunnen til venstre en utkikkssvarde som ble benyttet av losene. Prospekt av Mons Gabriel Monsen fra 1858
+ Stavanger Museum.

The Tananger Harbour seen from the west. The white house to the left is the pilot masters' residence – Monsenhuset. The pilots kept their watch from the lookout post on the hill in the background.

skuter som utviklet seg i Tananger tidlig på 1600-tallet, har skapt behov for et fastere organisert lossystem i dette distriktet.³⁰ Kildene er imidlertid få og ufullstendige fra denne første tiden, og gir bare spredte glimt av forholdene på dette feltet. Det første sikre vitnesbyrd er fra 1679, og gjelder en noe spesiell form for losing: Dette året måtte nemlig to loser fra fastlandet bøte med 30 daler for å ha loset to franske kapere inn til Rott, der de herjet og ramponerte husene på gården.³¹

Den eldste losen en kjenner noe nærmere til i oldermannskap, er en los på Rott som gjorde seg berømt og beryktet i sin samtid, og som i ettertid er blitt litt av en sagnfigur. Historiene om denne losen har i Sola levd på folkemunne helt fram til vår tid. Hans navn var *Jakob Ommundsen Rott*, og han levde fra 1671 til 1720. Den mest kjente historien om Jakob Rott er vel følgende:

«En dag, Jakob var i utkikken, fik han øie på et større skib, som søkte lods. Han avgaarde, men da han kom det paa nogen hundrede meters afstand, ser han, at det er en engelsk manofwar, og han vilde komme sig iland, for med slike folk vilde han intet ha at bestille. Men en kanonkule eller to tvang Jakob til skibet. Kommen ombord fik han ordre til at bringe skibet i havn, for besætningen vilde faa sig et ærlig norsk maaltid av spekekjøt, fløtekolle og andre landsens lækre saker. Jakob var lur og fik et par officerer til at ro iland efter mat med lodsdrengen som fører. Disse kom igjen med en hel del mat, og officererne aat av hjertens lyst. Mesteparten av besætningen var under dæk. Under maaltidet surret Jakob roret med kurs for Flatholmsgrunden, hoppet overbord og kom sig op i baaten sin – den kom lodsdrengen med. Ret som det er kiler manofwaren paa grunden, det var ved flo sjø, og staar fast som fjeld. Jakob ror alt det hænder og aarer kan holde til Tananger til kystvakten, og den tar øieblikkelig affære. Da engelskmanden ser dette, satte man fyr på skibet, mens den 400 mands besætning gaar i baatene, overgir sig og blir tat i fangenskap.

Efter denne job, reiste Jakob til Stavanger, drak sig mæktig fuld og blev ganske gal, idet han syntes at stavangerne gjorde forlitet væsen av ham, byens og omliggende lands frelsermand. Han gik ind til skriver og amtmænd, slog istykker alt, der kom i hans vei – fuldstændig vild, «fordi ikke folk skjønner paa hvad jeg har gjort, mens alle folk letter på hatten for skriver og amtmænd, skjønt de ingenting gjør».

Endelig blev Jakob arrestert og belagt med jern. Forhør blev optat, vidner avhørte, og selv bekjente han. Ved domsavsigelsen blev tat i betragtning den store tjeneste, han hadde gjort mot konge og land. Han fik 2 maaneders fængsel. Da han kom hjem, rev han «dommen» istykker, tok sig baat og rodde

til Kristiansand og fremstillet sig for fængselschefen. Men da han ingen papirer hadde, hvormed han kunde legitimere sig, blev han ikke mottat. Han maatte saa tilbage for at faa papirerne, drog atter til Kristiansand, utsonet sin straf, kom hjem igjen og levet som en agtet mand i mange aar».³²

Nå er det langt fra alt i folketradisjonen om Jakob Rott som kan bekreftes gjennom historiske fakta. Det gjelder bl.a. denne historien om den engelske manofwar. Men i mange av historiene synes det likevel å være en kjerne av sannhet. Og selv om Jakob Rott ikke var istand til å nøytralisere 400 engelskmenn, var han i 15 år et konstant problem for den lokale øvrighet, og engang i 1716 jagde han alene fut, lensmann og 6 væpnede menn fra Rott da de kom ut for å ta ham til fange. Det er således hevet over tvil at han var en hardhaus av de sjeldne, i tillegg til at han var en god sjømann og litt av en eventyrer.³³

Når det gjelder historiske fakta om Jakob Rott, kan det nevnes at han var nest eldste sønn til den rike Ommund Ommundsen på Helland i Sola. 27 år gammel hyrte han seg på en hollandsk skute og forlot hjembygda. Han seilte i denne tiden bl.a. i Ost-India-farten. Også senere, etter at han hadde slått seg ned på Rott, besøkte Jakob venner i Holland. I 1705 giftet han seg midlertid med Anna Tjølsdatter på Rott, som var enke etter lensmann Nils Rott. Dette var et godt gifte, for både på 1600- og 1700-tallet satt de rikeste bøndene i prestegjeldet på Rott, og velholdne menn på fastlandet sto i kø når et bruk på Rott var bygselledig. Ved siden av fugle- og selfangst, fiske og vrakgods var det nok mulighetene til losing som gjorde disse brukene så spesielt ettertraktelsesverdige. Jakobs 15 år på Rott ble ingen rolig tid på øya, i hvert fall ikke for naboene. Han tok med seg mye av livsstilen fra den hollandske Ostindiafarten, og den var nok heller fremmedartet for jærbøndene. Særlig ble Jakob vrien å ha med å gjøre når han fikk for mye øl og brennevin, og dette var nok årsaken til de fleste konfliktene Jakob kom opp i.

Rettsprotokollene vitner således om en rekke rettssaker som Jakob kom opp i etter slagsmål i selskapelige sammenhenger. Folk ble derfor etter hvert redde for å invitere Jakob i selskap.

Den alvorligste konflikten hadde Jakob med lensmann Knut Utsola, som var onkel til Jakobs stebarn på Rott. Jakob mente at stebarna hadde arvekrav mot Knut. Jakob dro til Utsola i juli 1715, og nok en gang endte det hele med slagsmål: –«derpaa tog Jacob Rott i lændsmanden Knud Udsoelis haar og trechet hannem af Sengen og ned paa gulvet dereffter trecher hannem ligelidis effter haaret fra Bord Enden paa gulfvet, og dend 3die gang ligeledes ovenfra bordet, og Imidlertid undsagde hand Knud Udsoele hans børn og askomb hvor hand fant og treffet dennem».

Da lensmannen forsøkte å henvise til kongens lov satte Jakob «sin Rumppe paa bordet og sagde Kongens Rumppe og Kongens lov agtede han lige meget»³⁴ Deretter truet han lensmannen med kniv. Til slutt ble han imidlertid overmannet av lensmannens sønner og drenger, og fikk hendene hardt skadet under basketaket.

Under rettssaken ble Jakobs forakt for konge og lovverk foranledning til at det gikk ut kongelig arrestordre på ham. Men det var da denne arrestordren skulle settes ut i livet at Jakob alene jagde lensmann, fut og 6 mann fra Rott.

Arrestordren som ble opplest kalte han «Skiehmstøcher og eget opDigt», og med kårde og hoggvåpen truet han med «som en hund at Masaqvrere» futen. Det endte med at fut og lensmann måtte dra fra øya med uforrettet sak. Men med amtmannens hjelp ble Jakob til sist tatt til fange. For formastelige ord om konge og lovverk ble han dømt til 14 dagers straffarbeid på Flekkerøy festning ved Kristiansand. Da han kom hjem, måtte han imidlertid stå til rette for sin atferd mot lensmannen Knut Utsola. Her nektet han å møte, og uttalte at «Joe Wærre Domb hand sich, Joe kiærrere skulde det wærre hannem».³⁵ Han fikk bot for denne forseelsen. Men for motstanden mot futen under arrestasjonsforsøket ble han fradømt hele sin formue, og ble satt på nye 14 dagers straffarbeid. Men da bruket skulle tvangsskiftes, viste det seg at han allerede hadde skiftet mestedelen i farsarv til stebarna.

Etter å ha sonet sitt straffarbeid vendte han tilbake til Rott og levde der et par år som jordbruker og los. Han fikk en sjebne som ikke var uvanlig for losene på denne tid: Han omkom under forlis ved Kvitsøy påskedag 1720.³⁶

Som det framgår av disse historiske aktstykker, var Jakob Rott en av de få som åpent turde sette seg opp mot myndighetene. Dette stemmer godt med folketradisjonen, som vet å fortelle at da straffen for tjenesteforsømmelse i lostjenesten ble innskjerpet (tradisjonen vil ha det til at straffen var å miste hodet, noe som må sies å være endel overdrevet), tok losene på nordre Jæren avskjed, med unntak av Jakob Rott og broren *Abraham Helland* (1682–1741) på Helland. De lot seg ikke skremme, og fortsatte å lose som før.³⁷

I rapporten om gjennomføringen av losforordningen av 1720 er det nevnt en los på Rott. Men i denne rapporten ser en som før nevnt hele Jæren under ett, og av de 10 loshjemplene som er lokalisert til dette området må en gå ut fra at noen har hørt hjemme i det senere Tananger oldermannskap.³⁸

Ellers hører vi om loser på Vigdel i forbindelse med et forlis på Kolnes vinteren 1755. Hukkertskipet «Lovisa» av Uddevalla stevnet høsten 1755 ut fra en havn i Frankrike lastet med frukt og vin beregnet på julefeiringen

hjemme i Sverige. I Nordsjøen kom imidlertid skipet ut i sørvestlig storm, og drev helt opp under Jæren. Her kom losene *Håvard og Bjørn Vigdel* ombord, og de forsøkte å få skipet forbi den farlige jærkysten. Dette lyktes imidlertid ikke, og de forliste på Kolnes-stranda. Mannskapet og litt av lasta ble reddet, og det ble holdt havari-auksjon på Kolnes 15. januar 1756.³⁹

I en rapport fra lensmannen i Sola til amtmannen fra 1764 er det nevnt 13 loser i Sola, fordelt på følgende gårder:⁴⁰

Ølberg	2 loser,
Nord Kolnes	3 loser,
Sør Kolnes	2 loser,
Sømme	1 los,
Helland	1 los,
Vigdel	2 loser,
Hellestø	1 los,
Meland	1 los.

Til denne oversikten må det bemerkes at noen av de losene som er ført opp på Kolnes-gårdene etter all sannsynlighet har vært stasjonert på Rott, da det i eldre tid har vært meget nære forbindelser mellom Kolnes og Rott, og disse gårdene i flere sammenhenger ble sett under ett. Videre kan den losen som er lokalisert til Meland ha sittet på den delen av Meland-gården som ligger i Tananger. Imidlertid finner vi i 1770-årene en los på selve Meland. Det er *Lars Olsen Meland* (1743–1809), som drev hovedbruket fra 1774.⁴¹

Sønnen, Lars Larsen Vigdel (1782–1858) var også los, og var først på Vigdel og siden i Tananger (se neste kapittel).

I 1770-årene finner vi også en los på Hellestø. Det er *Rasmus Rasmussen Hellestø* (ca. 1745–1829), som kom fra Sør Kolnes, og giftet seg til et bruk på Hellestø i 1768.⁴² Både sønnen Rasmus Rasmussen (1778–1835) og sønnesønnen Rasmus Rasmussen (1811–1878) var loser på Hellestø (se neste kapittel).

I 1780-årene kjenner vi videre en los på Vigdel. Det er *Eilev Halvorsen Vigdel* (d. 1806), som i 1788 overtok et bruk på Vigdel. Han må ha hatt et langt og lidelsesfullt sykeleie, for i kirkeboken skrev presten ved hans begravelse: «den af langvarige Sykeleie og Taalighed i Lidelse blant os som Korsdrager bekiente Mand».⁴³ Hans sønn Halvor Eilevsen (1792–1883) og sønnesønnen Eilev Halvorsen (1821–1859) var begge loser på Vigdel (se neste kapittel).

I en beskrivelse av norskekysten fra 1791 fortelles det igjen om loser på Rott: «Paa Rotøen boer endel Lodser og hele Sommeren ligger der Lodser paa Udkik paa Storkiør som og paa Heglan».⁴⁴

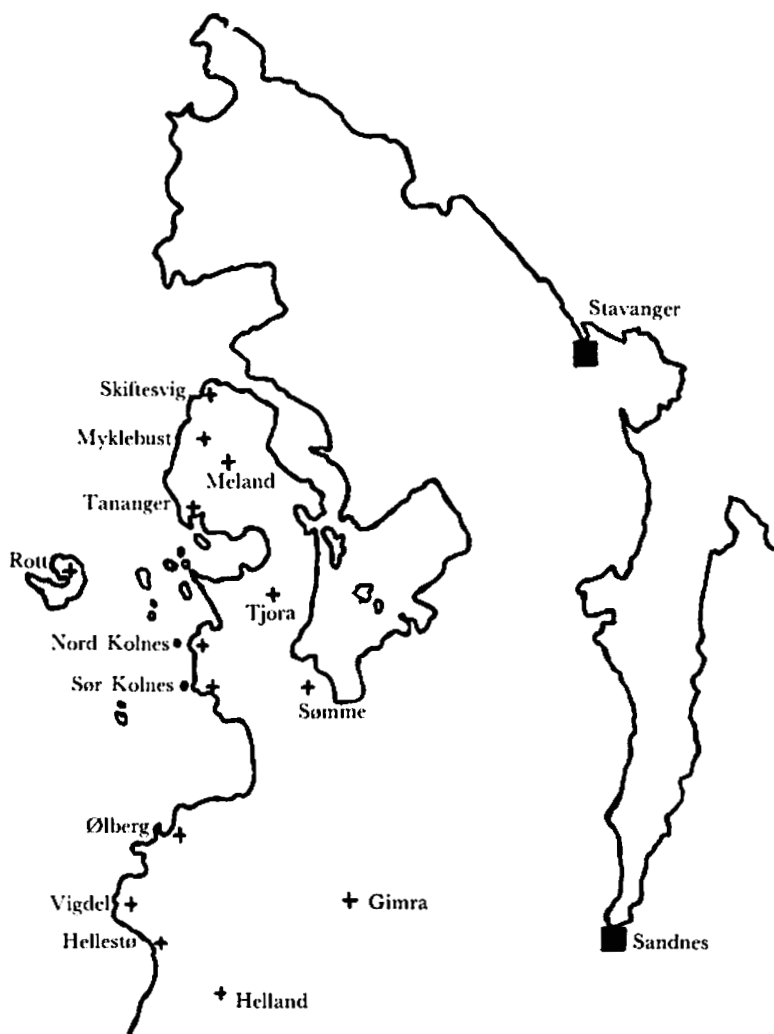

Fig. 4. Gårder og plasser i Tananger oldermannskap hvor det har vært loser i eldre tid.
+ Harald Olsen.

The crosses denote farms and cotters' farms in the Tananger pilot master district where pilots used to live.

Det er imidlertid først ved overgangen til 1800-tallet at en får mer fullstendig og pålitelig informasjon om losene og deres arbeidskår. Det skjer først og fremst gjennom de såkalte losrullene. De ble ført av losoldermennene, og er en oversikt over alle faste loser og reservelosere i vedkommende oldermannskap, med personlige data, informasjon om tjensteforhold o.l.

IV – Loser i Tananger oldermannskap ca. 1780–1909

Den følgende oversikten gjelder tidsrommet fra ca. 1780, som er det tidspunkt de eldste kjente losrullene går tilbake til, og fram til 1909, da Tananger oldermannskap innlemmes i Stavanger oldermannskap. Oversikten gjelder bare det området som tilsvare det opprinnelige Tananger oldermannskap. En ser således bort fra innlemmelsen av Skeie oldermannskap i 1870 (Skeie oldermannskap vil senere bli behandlet i sammenheng med losing på Jæren).

Fra denne perioden kjenner vi tilsammen 76 faste loser og reserveloser^{45–53}:

Navn, bosted	Levetid	Reserve- los fra	Fastlos fra	Los til	Patent nr.	Losstasjon
Hans Pallesen Nord Kolnes	1752–1828		1799	1826	6	
Sven Rasmussen Sør Kolnes	1753–1830		1779	1826	4	
Lars Larsen Skiftesvig	1754–1835		1795	1826	7	
Sven Svendsen Ølberg	1755–1841		1783	1830	13	
Anders Svendsen Myklebust	1758–1844		1781	1837	1	
Ole Pedersen, Tananger	1758–		1817	1828	14	
Halvor Halvorsen Sømme	1759–1846		1783	1841	10	
Tore Svendsen Tjora	1759–1835		1803		19	
Ole Gabrielsen Nord Kolnes	1762–1851		1785	1839	18	Vigdel
Simon Svendsen Tjora	1769–1830		1821	1829	16	
Rasmus Olsen Sør Kolnes	1775–1841		1801		2	Vigdel
Ivar Rasmussen Sele	1776–1866		1816	1845	3	Vigdel
Jon Svendsen Snig, Tananger	1777–1854		1806	1838	17	Vigdel/Tananger
Ole Olsen Nord Kolnes	1778–1857		1812	1841	12	Vigdel
Rasmus Rasmussen Hellestø	1778–1835		1810	1835	5	Vigdel
Peder Johannesen Reime, Gimra	1779–1867		1824	1846	11	Vigdel
Tolleiv Adnesen Ølberg	1779–1828	1816	1827		6	
Lars Larsen Vigdel/Tananger	1782–1858		1812	1847	8	Vigdel/Tananger
Gabriel Olsen Nord Kolnes	1789–1873		1810	1845	15	Tananger
Rasmus Svendsen Sør Kolnes	1789–1850	1820	1827	1850	7	Vigdel
Halvor Eilevsen Vigdel	1791–1883	1815	1829	1851	14	Vigdel
Jakob Ellingsen, Tananger	1792–1860	1830	1837	1858	19	Tananger
Sven Olsen Nord Kolnes	1795–	1819		1826		
Jonas Torsen Tjora	1795–1878	1827	1841	1853	12	Vigdel
Ole Olsen Ølberg	1795–1884	1825	1833	1851	13	Vigdel
Elling Pedersen Vigdel/Ølberg	1796–1849	1821	1827		4	Vigdel
Ole Govertsen, Tananger	1797–1835	1825	1833	1835	9	Tananger
Sven Jonsen Tjora	1797–1871	1828	1836	1855	5	Vigdel
Gabriel Monsen, Tananger	1798–1882	1815	1854	1881	12	Tananger
Tollak Tolleivsen Ølberg	1801–1887	1823	1831	1852	6	Vigdel
Ole Pedersen Vigdel	1801–1846	1827	1835	1862	16	Vigdel
Jon Olsen Ølberg	1802–1895	1829	1836	1858	9	Vigdel
Jon Tomassen, Tananger	1804–1862	1836	1839	1862	18	Tananger
Ole Jakobsen Tjora	1806–1890	1832	1837	1860	1	Vigdel
Nils Enoksen Rott	1807–1871	1841	1846	1866	3	Rott

Navn, bosted	Levetid	Reserve- los fra	Fastlos fra	Los til	Patent nr.	Losstasjon
Hans Bertoldius Kristiansen, Tananger	1807-1886	1840	1846	1865	2	Tananger
Evind Pedersen Ølberg	1808-1871	1837	1841	1871	10	Vigdel
Lars Kristian Tjølens Rott	1808-1888	1835	1846	1856	15	Rott
Rasmus Trulssen Rott	1808-1846	1833	1839	1846	17	Rott
Sven Jakobsen Tjora	1809-1854	1846		1854		
Rasmus Rasmussen Hellestø	1813-1878	1840	1847	1864	13	Vigdel
Tolleiv Tolleivsen Ølberg	1813-1890	1841	1847	1873	17/13	Vigdel/Tananger
Jens Trulssen Rott	1816-1846	1836	1842	1846	2	Rott
Lars Larsen Tjora	1817-1896	1850	1859	1882	9/7	Vigdel/Tananger
Jon Svendsen Tjora	1819-1851	1846	1850	1852	7	Vigdel
Tolleiv Torjussen, Tananger	1820-1896	1848	1859	1872	5/4	Tananger
Ole Olsen Nord Kolnes	1820-1889	1842	1848	1866	8	Vigdel
Eilev Svendsen Hellestø	1821-1868	1847	1852	1868	13	Vigdel
Eilev Halvorsen Vigdel	1821-1859	1846	1853	1859	14	Vigdel
Isak Olsen Ølberg/Nord Kolnes	1822-1899	1846	1849	1872	4/9	Vigdel/Tananger
Rasmus Svendsen Sele	1822-	1846	1852	1859	7	Vigdel
Knut Klausen Nord Kolnes	1823-	1846				
Ingebret Pedersen Ølberg	1824-1877	1853	1854	1859	15/12	Vigdel/Tananger
Sven Svendsen Tjora	1825-1855	1850		1855		
Ole Asbjørnsen, Tananger	1828-1896	1852		1877	3	Tananger
Abraham Svendsen Tjora	1828-1859	1852		1859		Vigdel
Karolius Vandberg, Tananger	1829-	1853	1858	1868		Tananger
Lars Henriksen, Tananger	1830-	1854		1858		Tananger
Tolleiv Tollaksen Ølberg	1830-1917	1849	1854	1883	6/11	Vigdel/Tananger
Enok Jonsen Ølberg	1835-1884	1857	1862	1883	1/14	Vigdel/Tananger
Tore Jonassen Tjora	1837-1895	1860	1866	1887	16/8	Vigdel/Tananger
Lars Rasmussen Roth, Rott	1838-1892	1863	1865	1891	11/5	Rott/Tananger
Karl Asbjørnsen, Tananger	1839-1900		1873	1898	9	Tananger
Lars Andreas Larsen Tjora	1841-		1873	1896	10	Tananger
Ole Olsen Vigdel	1841-1864	1863		1864		Vigdel
Tønnes Rasmussen Roth, Rott	1841-1932	1863	1865	1902	14/6	Rott/Tananger
Ole Torkelsen, Tananger	1841-1903		1872	1898	2	Tananger
Lars Kristian Hansen, Tananger	1843-1871		1864	1871	7/2	Tananger
Rasmus Rasmussen Roth, Rott	1845-1918		1873	1904	4	Tananger
Ole Olsen Vigdel	1849-		1883	1909	7	Tananger
Ingebret Evensen Hellestø	1851-1907		1884	1904	11	Tananger
Ole Sivertsen Vigdel	1864-1954		1889	1922	8	Tananger
Rasmus Tønnesen Roth, Rott	1868-1945		1902	1928	6	Tananger
Karolius Kristiansen, Tananger	1869-1933		1899	1929	10	Tananger
John Tønnessen Roth, Tananger	1870-1953		1899	1928	12	Tananger
Reginius Rasmussen Roth, Rott/ Tananger	1877-1953		1904	1933	4	Tananger

Ordningen med reserveloser gjelder som vi ser av denne oversikten bare i en viss periode, fra ca. 1816 til ut i 1860-årene. De losene som ikke er oppført med tidspunkt for tilsetning som fastloser, og som ikke har patentnummer,

fungerte bare som reserveloser. I de tilfellene hvor det er ført opp to losstasjoner, dreier det seg delvis om flytting, og delvis (der det også er to patentnummer) om en omorganisering av lostjenesten.

Ut fra denne oversikten kan en regne seg fram til at gjennomsnittsalderen for tilsetning som reservelos er 27 år, med en laveste registrerte alder på 17, og en høyeste alder på 37 år. Gjennomsnittsalderen for tilsetning som fast los er 33 år, med en laveste registrerte alder for tilsetning på 21, og en høyeste alder på 59 år. Når det gjelder tenestetid som fast los, er gjennomsnittlig tjenestetid 24 år. Den lengste tjenestetid som er registrert er på 58 år (Halvor Halvorsen Sømme, fra 1783 til 1841, og den korteste er på bare 2 år (Ole Govertsen, Tananger fra 1833 til 1835. Han omkom ved drukning, 38 år gammel).

«Gjennomsnittslosen» i Tananger oldermannskap på 1800-tallet begynner altså som reservelos i en alder av 27 år. Han fungerer som reservelos i 6 år, og blir tilsatt som fast los i en alder av 33 år. Han har en tjenestetid som fast los på 24 år, og går av i en alder av 57 år.

V – Losing på 1800-tallet

Losing var i dette distrikt, som ellers langs kysten, opprinnelig en kjentmannsordning, og en binæring for folk som bodde ved sjøkanten. Men utover på 1800-tallet får lostjenesten etterhvert mer karakter av en profesjon og en fulltidsbeskjeftigelse for noen få loser, mens andre fortsetter med å ha dette som binæring. En konsekvens av denne utviklingen er en reduksjon i tallet på loser, og en geografisk sentralisering.

Reduksjonen i antall loser illustreres tydelig av det faktum at mens oldermannskapet i begynnelsen av århundret hadde en kvote på 19 faste loser og 8 reserveloser, var det ved innlemmelsen av oldermannskapet i Stavanger oldermannskap i 1909 2 loser i Tananger, 2 på Rott og en enslig på Vigdel.

Med bedre båter og utstyr blir de få profesjonelle losenes operasjonsområde også betydelig utvidet. Innføring av dekkede losbåter i forrige århundre var et skritt i denne retning.⁵⁴ Særlig har denne utviklingen gått raskt i dette århundret, og har på mange måter revolusjonert lostjenesten.

Av oversikten i forrige kapittel framgår det at det har sittet loser på svært mange gårder og plasser i oldermannskapet: Skiftesvig, Myklebust, Meland, Tananger, Rott, Kolnes, Tjora, Sømme, Ølberg, Vigdel, Gimra, Hellestø, Helland og Sele. Men hovedtyngden av loser var likevel knyttet til slike naturlige lossteder som Tananger, Rott, Kolnes, Ølberg, Vigdel og Hellestø. Og utover på 1800-tallet får en en gradvis konsentrasjon av losvirksomheten om de stedene som i 1866 får status som losstasjoner: Tananger, Rott og

Vigdel. Mot slutten av 1800-tallet er det Tananger og Rott som blir hovedtyngdepunktene, og denne sentraliseringen fullføres så i 1929, da all løsvirksomhet samles i Tananger (se neste kapittel).

Losingen var som nevnt opprinnelig en binæring, og bare de færreste kunne gjøre seg et levebrød av denne virksomheten. De fleste losene var bønder, som enten drev på egen jord eller var leilendinger eller husmenn. Ellers var det vanlig å kombinere losing med fiske. I noen tilfeller drev losene også med håndverk, handel eller fraktfart med egen båt. Som eksempler kan nevnes Lars Larsen Tjora (1817–1896), som var husmann på plassene Ægrå og Longevodl på Tjora, og som var bøkker ved siden av losingen.⁵⁵ Ole Pedersen (1758–) i Tananger var skipstømmermann.⁵⁶ Lars Larsen Skiftesvig (1754–1835) var husmann i Skiftesvig, og var «arbeidsmann og fisker» ved siden av losingen.⁵⁷ Om Simon Svendsen Tjora (1769–1830) heter det at han «drev som sjømann, arbeidsmann, fisker og los».⁵⁸ Ole Asbjørnsen (1828–1896) i Tananger drev også en mangfoldig virksomhet. Han drev småbruk, landhandel og fraktfart med egen båt, ved siden av losingen.

Fig 5. Ole Asbjørnsen (1828–1896).
Los i Tananger 1852–1877.
+ Harald Olsen.

*Ole Asbjørnsen (1828–1896).
Pilot in Tananger 1852–1877.*

Losenes økonomiske situasjon varierte også sterkt. Noen var store jordeiere, mens andre satt i svært trange kår. Tolleiv Tallaksen Ølberg (1830–1917) eide og drev alene to av brukene på Ølberg.⁵⁹ Jon Olsen Ølberg (1802–1895) overtok en husmannsplass på Ølberg, og med dette som grunnlag utviklet han et av de største brukene i bygda og ble en velholden mann.⁶⁰

Gabriel Olsen Nord Kolnes (1789–1873) giftet seg med enken etter losoldermannen Mons Gabrielsen i Tananger. Han flyttet dit og drev som landhandler og skipsreder, ved siden av at han hadde mye jordegods, som han drev med tjenere.⁶¹

Flere av losene var framtreddende menn i bygda. Således var Ole Gabrielsen Nord Kolnes (1762–1851) lensmann i Sola 1814–1832, og flere ganger valgmann.⁶² Og los og losoldermann Gabriel Monsen i Tananger (1798–1882) var som nevnt ordfører i Sola og stortingsmann i tre perioder.

På den andre siden hadde en husmennene og strandsitterne som måtte streve hardt for å få endene til å møtes. Det heter således om losen Tolleiv Tolleivsen Ølberg (1813–1890) at han bare hadde seil men ikke båt.⁶³ Det er trolig en hard virkelighet som skjuler seg bak en slik kortfattet og nøktern opplysning. Det kunne også hende at mer flyktige eksistenser var innom losyrket. Karolius Vandberg ble ansatt som los i Tananger i 1858. Men i 1865 heter det at han «har været fraværende i nogle Aar, ukjendt hvor». Og i 1868 ble han tatt ut av losrullene «da han har været fraværende uden at lade høre fra sig i minst 7 Aar».⁶⁴ Det heter ellers om ham at han «var før Afreisen uordentlig».⁶⁵

Men generelt ser det ut til at på «losgårdene» var bøndene gjennomgående mer velholdne enn på andre gårder, enten nå dette skyldtes losingen eller andre forhold. Det viser seg nemlig at losbøndene også er blant dem som har mest fiskeredskap.⁶⁶

Losingen var her, som andre steder på kysten, fra de tidligste tider basert på fri konkurranse. Den som kom først fram til innkommende båt, hadde rett til losing. Resultatet ble naturlig nok en ofte kvass kappseiling, i mørket ofte med blendede lanterner for ikke å røpe seg. Og jo hardere konkurransen var, desto lenger til havs trakk losene for å møte innkommende skip.

Foruten konkurransen innbyrdes, ser det ut til at losene i Tananger oldermannskap konkurrerte hardest med løser fra Kvitsøy og Skudenes oldermannskaper. Og et spesielt konkurranseforhold synes det å ha vært mellom losene på Rott, Tananger og Kvitsøy. Konkurransen var særlig skarp ved Jærens rev, der mange losbåter kunne ligge vest av boien – den ene utenfor den andre – i all slags vær.

Losene i dette distriktet tok seg særlig av losing inn til Tananger, Stavanger og Kopervik, ved siden av losing til nødhavn. Men det kunne også hende at de fikk losing lenger nordover kysten, enkelte ganger helt nord til Bergen. Da kunne hjemreisen bli litt av et problem. De kunne ligge og vente i dagevis på «leilighet» med båt som skulle sørover. Var flere loser sammen, kunne det hende at de leide rokarer ved skysstasjonene. Losen Ole Sivertsen Vigdel (1864–1954) fortalte at kom en sent til Stavanger etter losing, kunne en risikere å måtte gå hjem til Vigdel. Var det om dagen, kunne en ta tog til Hinna eller Sandnes, men likevel var det over en mil å gå hjem. En gang kom han hjem klokka 2 om natta. Han ga da beskjed om at han skulle sove ut om morgenen, og ha frokost på sengen, siden det var søndagsmorgen. Men kl. 5 ble han purret. Det var båt som skulle ha los, og han måtte ut igjen. En gang var han i Stavanger etter losing tre ganger på 20 timer.⁶⁷

Vi har sett at det fra gammelt av var visse normer når det gjaldt losingstakstene, og disse har nedfelt seg i de mange losforordninger ned gjennom tidene.⁶⁸ Helt fram til omkring siste århundreskiftet var det et visst prutningsmonn om prisen. Det gjaldt spesielt losing i uvær. Det fortelles f.eks. om losen Ole Asbjørnsen (1828–1896) i Tananger at han en gang kom alene ut til en innkommende skute. Men i stedet for å gå direkte opp til skuta, ble han liggende på avstand og manøvrerte fram og tilbake. Kapteinen på skuta ble etter hvert irritert over dette, og ba ham komme ombord eller dra til lands. Men da kom Ole straks ombord. Nå var det kapteinen som hadde praiet ham, og han sto dermed sterkere når det gjaldt «aggederling» om prisen.

Men selv om losene var harde konkurrenter på sjøen, kunne de være gode venner i land. De hadde respekt for hverandre, og var ikke snaue med å gi hverandre komplimenter og skryt for prestasjonene på sjøen. Det var ofte høy stemning, og mange gode sjøhistorier, når de gamle losene var i lag. Det kunne også hende at de spilte hverandre et puss, både på sjø og land. Det fortelles således at to losskøyter fra Kvitsøy og Skudenes en gang hadde lagt til i havn på Rott. Rott-losene ble enige om å spille dem et puss. De gikk ned i havna og skjøt mot losskøytene med løskrutt. Skudenes-losene kastet loss og seilte umiddelbart. Men Kvitsøy-skøyta ble liggende, og en av Kvitsøy-losene var endatil med på notene. Han skrek som om han var truffet, og holdt ut både vel og lenge. Men til slutt ebbet det ut og ble stille. «Det der var en ordenlig Kvitsøy-bu», sa Rott-losene til hverandre med anerkjennelse og glimt i øyet.

I Tananger oldermannskap ser det ut til å ha vært vanlig at 2–3 loser gikk sammen om båt og losgutt. I det minste var dette vanlig blant dem som drev

losing som heltidsarbeid i slutten av 1800-tallet. På denne måten kunne man ordne seg med hver sine vakter. Losgutten førte losbåten, og fikk gjennom dette den erfaring og farvannskunnskap som var nødvendig for senere å få lospatent.

Når det gjelder båter, var det vanlig i Tananger oldermannskap at losene hver for seg hadde en mindre færing med seil, samtidig som de var medeiere i en større losbåt. Småbåtene var i 1866 verdsatt til 20–60 spesiedaler, mens de større losskøytene var verdsatt til fra 200 til 320 Spd. I 1866 er det registrert 3 større losskøyter i oldermannskapet. En er stasjonert på Rott, og eies av losbrødrene Lars og Tønnes Rasmussen Roth. De to andre er stasjonert i Tananger. Losoldermann Gabriel Monsen er medeier i begge. Den ene eier han sammen med Tananger-losen Lars Kristian Hansen, den andre sammen med 4 andre losere: Tananger-losen Tolleiv Torjussen, Tore Jonassen og Lars Larsen fra Tjora og Isak Olsen Nord Kolnes.⁶⁹ Rott-skøyta og den sistnevnte av Tananger-skøytene var hvalerskøyter.⁷⁰ Men det fantes også unntak fra dette mønsteret. Således hadde losen Ole Ashjørnsen i Tananger i 1870 alene hele 4 mindre båter, til en samlet verdi av 250 Spd.⁷¹

Havneforholdene var gode i Tananger og på Rott, men lenger sørover i oldermannskapet kunne nok bådholdet by på større problemer. Her gjaldt nok langt på vei det Michael Smith skriver i 1805: «Langs hele Strandbredde er ingen Havne, hvorfra Bonden kunde komme ud på Søen og drive Fiskerie – kun Lodser have med megen Bekostning Baade paa Stranden».⁷²

Losene var relativt tidlig ute med egen pensjonsordning. Den gjaldt losene selv etter at de var sluttet i aktiv tjeneste, og kone og barn etter deres død. Pensjonens størrelse var avhengig av omfanget av deres losingsvirksomhet, og hvor mye de hadde lost inn. Men folketradisjonen vil ha det til at det var ett unntak fra dette prinsippet, nemlig for losen Peder Johannesen Gimra (1779–1867): «Han var saa overmaate flink at skyte – han traf alt han sigtet efter. En dag kom en kornlastet dansk jagt seilende langs fjæresteinene utenfor Sæle. Utenfor lurer en engelskmand. Denne bemander en baat og ror ind til stranden for at ta den danske jagt. Oppe i fjæren sitter Per Gimra med børsen sin. Den første engelskmand, som vil entre den danske jagt, sendte Per en kule saa han falt i sjøen. Nr. 2 samme resultat: da flygtet englænderne, og dansken og kornet var frelst. To lik fløt senere i land, ofrene for hans kuler. Per talte sjelden om dette; men naar han var fuld, graat han, «fordi eg he myrda to engelsmenn». Per var ogsaa lods, men gjorde ikke stor stads av sig der. En eneste skute lodset han til Tananger, men han fik dog større pension end de andre lodser, og det var for det grep han gjorde, da han frelst dansken og kornet.»⁷³

Losvirksomheten var uten tvil et hardt liv i tidligere tider. Særlig før de dekkede losbåtene ble innført var drukningsfrekvensen blant loser meget høy. Det fantes steder langs kysten hvor folk rett og slett ikke kunne huske at en los hadde fått en naturlig død på land.⁷⁴ Men også etter at båter og utstyr ble bedre, kunne utøvelsen av losyrket representere en trussel mot både helse og liv. Således heter det i en losrulle om losen Ole Asbjørnsen (1828–1869) i Tananger: «Har slemt Brøk, hvilket han paastaaer at have faaet i Tjenesten».⁷⁵ Men også i Tananger oldermannskap var det mange loser som fikk en våt grav. Således omkom losbrødrene Jens og Rasmus Trulssen på Rott ved et forlis med losbåten på Skudsfjorden i 1916. Om Jon Svendsen Tjora (1819–1851) heter det: «Omkommet under Udførelsen av lodstjenesten, idet han, ved at borde et Fartøi, faldt i Vandet og druknede».⁷⁶ Og om Lars Kristian Hansen fra Tananger: Druknet 20.11. 1871 med Lodsskøide udenfor Jedderens Rev, under Søgning efter Baade».⁷⁷ Slik kunne en fortsette.

Men livet kunne også være risikabelt for de som skulle frakte losene. 28. oktober 1859 kom det en skotsk skonnert inn mot Vigdel og signaliserte etter los. Det var et voldsomt uvær, og losen Eilev Halvorsen Vigdel mente det var uforsvarlig å gå ut. Losen Eilev Svendsen Hellestø mente imidlertid at de måtte ut. Det endte med at 5 mann gikk i losbåten, 4 loser og en losgutt. Losene Eilev Svendsen Hellestø og Ole Pedersen Vigdel kom ombord i skonnerten og løste den trygt i havn. Men de tre som ble igjen i losbåten kom aldri mer til lands, og ble heller aldri funnet.⁷⁸

Av og til kunne det være nødvendig å mobilisere hele familien i losvirksomheten. En gang Ingebret Evensen Hellestø (1851–1907) skulle ut på losing, fantes det ikke voksne mennfolk hjemme. Han måtte da få med seg kona, tjenestejenta og et par smågutter i losbåten. Og med dette mannskapet fikk han losing, selv om en annen losbåt med voksent mannskap var ute etter samme skuta.⁷⁹

VI – Loser og losing på Rott og i Tananger 1909–1962

Som en følge av den gradvise spesialisering og sentralisering av lostjenesten på slutten av 1800-tallet, var det fra 1909 av og framover 2 loser på Rott, 2 i Tananger og en enslig på Vigdel. Ole Sivertsen Vigdel (1864–1954) hadde lospatent fram til 1922, men sluttet i realiteten å lose tidligere. Fram til 1909 løste han sammen med Ole Olsen Vigdel. Etter 1909 løste han alene, men med brødrene som losgutter. Han hadde først en åpen losbåt med seil av færingtypen,⁸⁰ senere en større motorbåt. Men hovedtyngden av losing i distriktet skjedde nå fra Rott og Tananger.

Fig 6. Ole Sivertsen Vigdel (1864–1954). Los på Vigdel 1889–1922.
+ Harald Olsen.

Ole Sivertsen Vigdel (1864–1954). Pilot on the Vigdel pilot station 1889–1922.

På Rott var det Rasmus Tønnessen Roth (1868–1945) og Reginius Roth (1877–1953) som loste etter 1909. De begynte med losing i henholdsvis 1902 og 1904. De første årene loste de sammen. De kjøpte en 36 fots kravellbygget risørskøyte i Risør-traktene. Den var 2–3 år gammel, og ble på Risør-kanten kalt «Tre brødre» etter tre losbrødre som hadde hatt den, og som hadde kommet bort på sjøen. Dette navnet ble imidlertid aldri benyttet på Rott. Den hadde losbåtnummer 15. Men samarbeidet kan ikke ha fungert tilfredsstillende, for etter noen år kjøpte Reginius egen skøyte, og de loste hver for seg – og til dels i konkurranse med hverandre – fram til 1921. Reginius' nye

båt var en Colin Archer-skøyte, bygget av Colin Archer selv i 1890-årene. Han kjøpte den av en los på Tungenes. Den var 36 fot, hadde blykjøl, og var en god seiler. Den hadde losbåtnummer 12. Rasmus Tønnessen hadde broren Malvin Roth som losgutt.

Fig 7. Karolius Kristiansen i Tanangerskøyta. Karolius Kristiansen (1869–1933) var los i Tananger 1899–1929.
+ Kristian Kristiansen.

Karolius Kristiansen on board the Tananger pilot boat. Karolius Kristiansen (1869–1933) served as a pilot in Tananger 1899–1929.

I Tananger var det Karolius Kristiansen (1869–1933) og John Roth (1874–1953) som løste sammen i felles båt, og med Hans Karlsen (1874–1933) som losgutt. Disse to hadde løst sammen siden de begynte i 1899, og samarbeidet varte fram til 1921. Karolius Kristiansen hadde i begynnelsen av sin tjenestetid båt sammen med de gamle Tananger-løsene Karl Ashjørnsen (1839–1900) og Ole Torkelsen (1841–1903). Det var en 30 fots båt med spriseil. I 1910 skaffet Karolius og John Roth seg en ny 36 fots risørskøyte, bygget på Holmen i Risør. Den ble brukt i Tananger – uten motor – fram til 1926. Denne hadde losbåtnummer 11.

I 1921 kom det så endel endringer i løsvirksomheten i distriktet. På grunn av at en rekke jær-loser sluttet, skulle det tilsettes to nye losere i distriktet, en i Tananger og en på Rott. Reginius Roth søkte og fikk stillingen i Tananger. Han solgte skøyta si, flyttet inn og gikk sammen med Karolius Kristiansen og John Roth på Tananger-skøyta. Samarbeidet mellom disse tre varte fram til 1929. Reginius' Colin Archer-skøyte havnet på Bokn. Her ble den forlenget og brukt som fiskebåt. En speidergruppe i Sandnes er nå i besittelse av skøyta. Den er fremdeles i drift, under navnet S/Y «Nordsjø».

I og med at Reginius Roth flyttet til Tananger, ble det ledig to stillinger på Rott i 1921. Malvin Roth (1883–1922) og Racin Roth (1880–1958) ble tilsatt, og de løste sammen med Rasmus Tønnessen på hans skøyte. Men Malvin Roth's karriere som los skulle ikke bli langvarig. Han omkom allerede året etter, i 1922, med losskøyta. Rasmus Tønnessen og Malvin Roth skulle, sammen med handelsmannen på Rott Emil Bertelsen, inn til Tananger for å hente den tredje av løsene i laget, Racin Roth, som var kommet tilbake fra Stavanger etter losing. Det var storm fra nordvest, og de seilte med revet seil. De kom imidlertid for nær Strålaus-grunnen utenfor nordre Rottspynten. Et grunnbrott la losskøyta over på siden, og et nytt slengte kjølen i været. Dekket ble slått inn. Malvin, som ikke kunne svømme, fikk tak i noe treverk å drive på. Rasmus og Emil holdt seg fast i baugen, med Rasmus greide til slutt å hoppe over på et stykke av dekket som fløt i vannet. Dette drev han på til lands. Han ble kastet på land sammen med dekkrestene, og ble på denne måten reddet. Men både Malvin og Emil omkom.

Karl Roth (1883–1968) overtok Malvin Roth's plass på Rott i 1922. Han løste da sammen med Rasmus Tønnessen og Racin Roth på Rott-skøyta fram til 1928. Etter forliset kjøpte Rasmus Tønnessen en ny risørskøyte, bygget av Lindstøl & Søn i Søndeland i 1923, og levert ny til Rott. Den var på 36 fot, og fikk losbåtnummer 12. Den var uten motor, og kom på vel 8000 kroner.⁸¹ I forhold til senere losskøyter var denne heller liten, men det var en uvanlig god sjøbåt. Karl Roth hadde det ikke med å skryte av båter i

uttrengsmål, en hørte sjelden eller aldri at han roste de båtene han seilte. Men «den litla Rott-skjøttå» hadde han forkjærlighet for, den fikk godt skussmål. Den var stasjonert på Rott fram til 1929, og ble så flyttet til Tananger.

I 1926 skiftet de losskøyte i Tananger. Den gamle – som var uten motor – ble solgt til en los i Regelfjord. I stedet kjøpte de en brukt, eldre skøyte med motor i Mandal. Den var også av risør-type. Den ble brukt i Tananger fram til 1930. I 1926 ble det også satt motor i Rott-skøyta.

Det er bemerkelsesverdig at losene så sent tar i bruk motor i båtene sine, først nærmere 20 år etter at motoren først ble introdusert i fiskebåtene. Dette avspeglar nok losenes tradisjonelle konservatisme når det gjaldt båt og utstyr. Men det kan nok også være en følge av at motoren ennå ikke var godt nok utviklet til at den var helt å stole på. Losene måtte ha utstyr de kunne stole på hundre prosent i kritiske situasjoner. De visste hva de hadde, men ikke helt hva de fikk med motoren. Derfor var nok mange av losene skeptiske. Men det ser heller ikke ut til at de anstrengte seg særlig for å bli motorkyndige. Rasmus Tønnessen og Malvin Roth kjøpte f.eks. i 1916 en 25 fots motorbåt som de skulle benytte i vindstille. De fikk den imidlertid ikke til å gå. Den ble satt inn i et naust på Rott, og her sto den helt til 1928. Da ble den solgt til fiskeren Thomas Rott. Han fikk den på sjøen, og den gikk som ei klokke i mange år. Lignende historier er fortalt om en rekke andre loser i distriktet.

Rasmus Tønnessen sluttet i 1928, og Rasmus Roth (1899–1973) overtok hans plass på Rott. Her ble han imidlertid bare i 3 måneder, før da sluttet John Roth i Tananger, og Rasmus overtok hans stilling. Fra 1928 var det således Karolius Kristiansen, Reginius Roth og Rasmus Roth som løste i Tananger. Helmik Halvorsen fra Finsås overtok etter Rasmus på Rott. På Rott var det således Racin Roth, Karl Roth og Helmik Halvorsen som løste sammen, med felles båt. Men dette varte bare et års tid, før i 1929 flyttet Karl Roth og Helmik Halvorsen til Tananger, og stasjonerte skøyte her. Racin Roth ble imidlertid værende på øya, for i hans tilsettingsbrev sto det uttrykkelig at han skulle være bosatt på Rott. Han ble således den siste fastboende losen på Rott. Når Rott-skøyta gikk ut fra Tananger måtte den hente Racin på Rott, og like ens sette ham i land der på innvei.

Fra 1929 var der altså to losskøyter stasjonert i Tananger, en Tananger-skøyte og en Rott-skøyte. Det var et lag med 3 loser på hver skøyte, og de hadde fast vaktordning. I 1929 ble det også forandringer på Tananger-skøyta. Da sluttet nemlig Karolius Kristiansen, og svigersønnen Oscar Olsen (f. 1897 på Lista) overtok hans plass. Dette laget løste sammen fram til 1933. I 1930 fikk de nok en gang ny Tananger-skøyte. Det var en 42 fots skøyte av

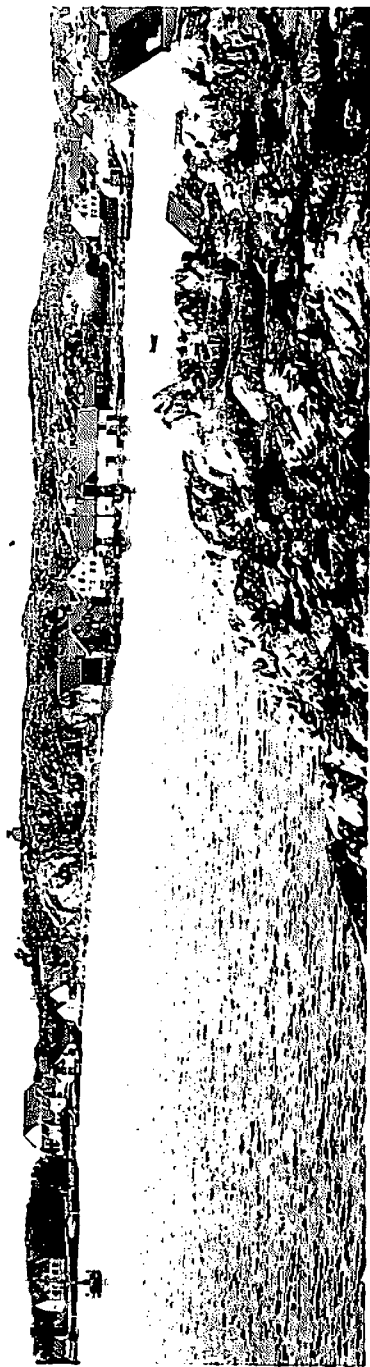

Fig 8. Tananger havn ca. 1923.
+ R. P. Thu, Stavanger Museum - Sjøfartmuseet.

The central Tananger Harbour around 1923.

risør-type. Den var bygget i Farsund, og kom ny til Tananger. Den ble brukt her helt fram til 1962.

I 1933 sluttet Reginius Roth på Tananger-skøyta. Helmik Halvorsen flyttet da over fra Rott-skøyta til Tananger-skøyta, og loste sammen med Rasmus Roth og Oscar Olsen fram til 1937. På Rott-skøyta overtok Edvard Sivertsen fra Skudenes Halvorsens plass. Han loste sammen med Racin og Karl Roth fram til 1940. Rott-skøyta fra 1923 ble solgt i 1938. Den ble solgt til Bergens-kanten, og er der fremdeles i bruk som turbåt. Den ble erstattet med en ny og større risørskøyte. Den var 42 fot, og var bygget på Røed's båtbyggeri i Søndeled. Den fikk også losbåtnummer 12, og var i drift i Tananger fram til 1962.

I 1937 sluttet Helmik Halvorsen på Tananger-skøyta. Gabriel Meling (f. 1900) fra Tananger overtok hans plass, og loste sammen med Rasmus Roth og Oscar Olsen fram til 1940. I 1940 sluttet Oscar Olsen på Tananger-skøyta, flyttet til Stavanger og begynte som innseilingslos der. Harald Roth (1911–1976) overtok hans stilling, men han var mest interessert i å lose på Rott-skøyta, og fikk bytte plass med Edvard Sivertsen. På Rott-skøyta loste således Racin, Karl og Harald Roth sammen fram til 1945. På Tananger-skøyta loste Rasmus Roth, Gabriel Meling og Edvard Sivertsen sammen fram til 1946.

I 1945 sluttet Racin Roth på Rott-skøyta. Torbjørn Vigra fra Skudenes overtok etter ham, og loste et par år sammen med Karl og Harald Roth. Men Vigra sluttet i 1947, og Torger Roth (f. 1910) overtok hans plass, etter å ha vært et år på Tananger-skøyta. I 1948 sluttet så Karl Roth, og Tønnes Roth (f. 1907) overtok denne plassen. Slektningene Harald, Torger og Tønnes Roth loste så sammen på Rott-skøyta fram til 1962, da skøyta ble solgt, og losingen i Tananger omorganisert.

I 1946 flyttet Edvard Sivertsen til Skudenes, og Torger Roth overtok hans plass på Tananger-skøyta. Men etter et år gikk Torger Roth som nevnt over på Rott-skøyta, og Tobias Høyenes fra Skudenes overtok plassen på Tananger-skøyta. Han var her fram til 1951, da hans plass ble overtatt av Karl Meling. På Tananger-skøyta loste således Rasmus Roth, Gabriel Meling og Karl Meling sammen fram til 1962, da losingen som nevnt ble omorganisert og også Tananger-skøyta ble solgt.

I forbindelse med gjennomføringen av losloven av 1948 overtok staten utover i 1950-årene de losbåtene som var i brukbar stand.⁸² De to skøytene i Tananger var begge i god stand, og ble overtatt av staten i 1952.

Det som skjedde i 1962, var at en ny og stor stålskute erstattet de gamle treskøytene. Dette representerer et tidsskifte i losingen i Tananger, og er på

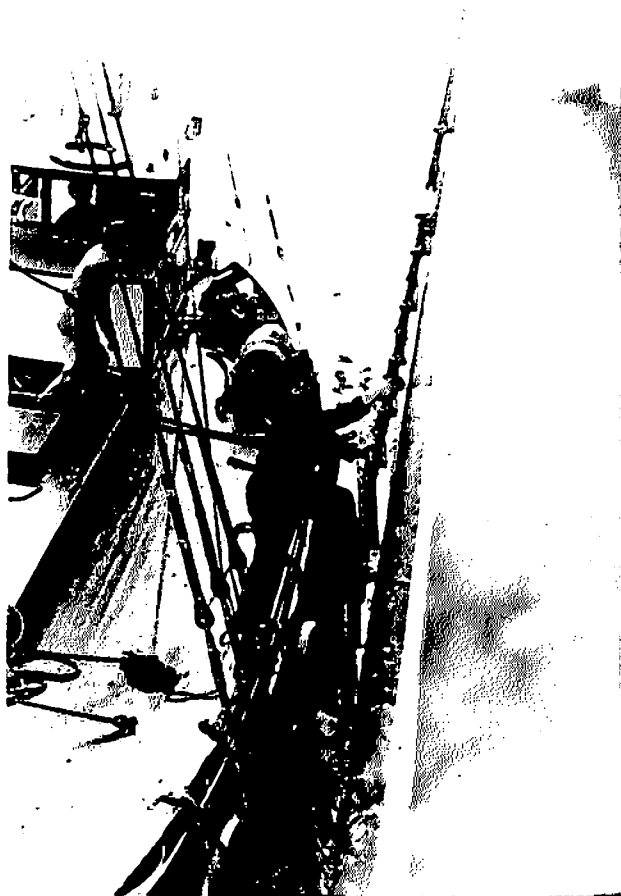

Fig.9. Losen Tønnes Roth
(f.1907) går i lederen fra
Rottskøyta.
+Sigve Bowitz/Tønnes Roth.

*The pilot Tønnes Roth (b. 1907)
boarding a ship coming from
the North Sea.*

mange måter overgangen til dagens moderne losvirksomhet. De hvite risør-skøytenes tid var forbi, og med dem også den nærmere 35 år gamle ordningen med to loslag i Tananger. Alle losene var nå sammen på den nye losbåten. De gamle treskøytenes ble begge solgt til feriebåter. Rott-skøyta ble solgt til Oslo, men i 1964 ble den sprengt i lufta ved en gass eksplosjon. Tananger-skøyta ble også solgt til Oslo, og skal fremdeles være i drift.

Den individuelle konkurranse-losingen varte i Tananger-distriktet fram til 1905. Da gikk Tananger- og Rott-losene sammen om losing til felleskasse. Dette samarbeidet varte imidlertid bare i ett år. På grunn av konkurranse med de øvrige losene i distriktet, særlig jærlosene, ble ikke utbyttet som forventet, og man gikk bort fra ordningen. Det var så full konkurranse igjen, fram til 1921. I 1921 prøvde man seg igjen med felleslosing mellom Tananger-

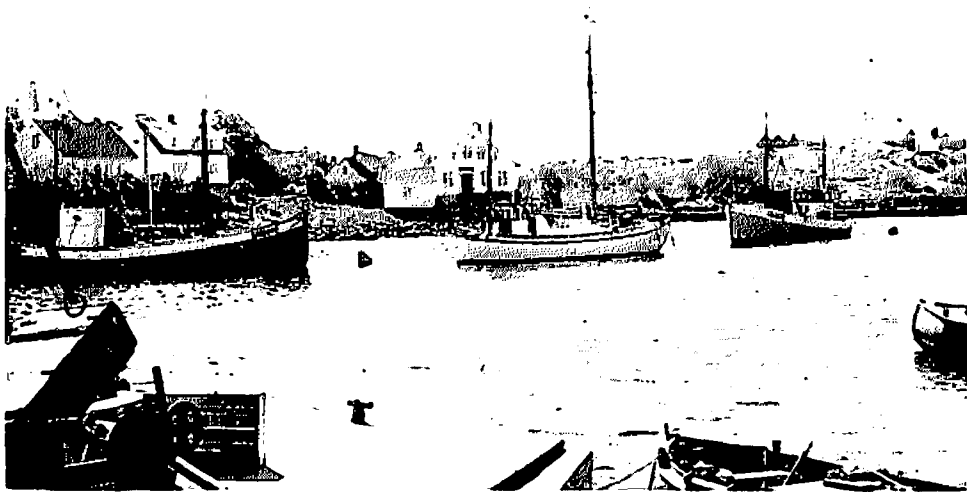

Fig. 10. Fra Tananger Havn med Melingssida ca. 1960. I midten Tananger-skøyta.
+ Erling Eide, Stavanger Museum – Sjøfartsmuseet.

The inner Tananger harbour around 1960. The white Tananger pilot boat rides at anchor.

og Rott-losene, og denne gang var utfallet bedre. Det var fra nå av slutt med den århundregamle innbyrdes konkurransen mellom Tananger- og Rott-losene, men de konkurrerte fremdeles med losene i nabo-distriktene. Tananger- og Rott-skøyta hadde således fast vaktordning: om vinteren hadde de vakter på 2 døgn hver, om sommeren 1 uke hver. De løste til felles kasse, og inntektene ble så fordelt.

Tendensen til større samarbeid losene imellom er ellers tydelig i 1920-årene og utover. Alt i 1919 ble Vestlandske Losforening (nå Rogaland Losforening) stiftet, med losere fra Egersund, Stavanger og Haugesund losoldermannskaper som medlemmer. Og i 1927 kom så Skuddefjordens Fellesløsning, som omfattet alle losene fra Egersund til Utsira. Alle disse løste nå til felles kasse, og lospengene ble innkassert og fordelt til de enkelte losene av losoldermannen i Stavanger. Denne ordningen varte så fram til 1948, da man som før nevnt fikk en fullstendig statsovertagelse av losvesenet, og losene kom over på fast statslønn.⁸³

VII – Losfamilier

I Tananger oldermannskap, som ellers langs kysten, ser vi at losyrket ofte er knyttet til bestemte familier. Det kan se ut som om losyrket går i arv fra far til sønn eller svigersønn, eller mellom brødre. Nå har dette aldri vært noe arveforhold i vanlig forstand, for helt siden 1720 har en vært nødt til å bestå eksamen for å få lospatent, og det var konkurranse om ledige stillinger. Forklaringen på denne familietilknytningen er nok at ungdom som vokste opp i losfamilier ble benyttet som losgutter, og fikk gjennom denne praksis – og samarbeidet med eldre losere – en meget god og relevant opplæring.

I Hellestø var det således tre generasjoner med losere, som alle hadde navnet Rasmus Rasmussen Hellestø. Det begynte med en Rasmus Rasmussen som kom til Hellestø fra Kolnes i 1768,⁸⁴ og tradisjonen ble fulgt opp av sønn og sønnesønn med samme navn, fram til 1864.

Også på Vigdel var det losere i tre generasjoner, Eiliv Halvorsen Vigdel

Fig. 11. Husmannsplassen Torkelsstykket i Tananger, hvor det i eldre tid har bodd flere losere.
+ Harald Olsen.

A cottier's farm in Tananger where pilots formerly used to live.

satt på Vigdel til 1806, og var los. Sønnen Halvor Eilivsen Vigdel (1791–1883) overtok bruk og lostjeneste etter faren, og førte dette videre til sin sønn Eiliv Halvorsen Vigdel (1821–1859), som endog overtok farens patentnummer. Han var en av de losere som omkom under det losbåtførsliset på Vigdel i 1859 som er nevnt tidligere. Han druknet sammen med broren og en nabo, som også var los.

I Tananger var det også typiske losfamilier. Skomakeren Govert Endresen slo seg i 1792 ned på en husmannsplass i Tananger (senere kalt Torkelsstykkjet). Sønnen Ole Govertsen (1797–1835) var los. Han druknet under fiske i 1835. En annen sønn, Torkel Govertsen (1795–1887) skal ifølge visse kilder også ha vært los,⁸⁵ selv om det ikke har vært mulig å finne ham i losrullene. Torkel Govertsens sønn Ole Torkelsen (1841–1903) var los fram til 1898. Han var i begynnelsen losgutt hos sin svoger, for Torkel Govertsen hadde en datter som var gift med losen Lars Kristian Hansen (1843–1871). Losen var altså i dette tilfellet yngre en losgutt! De forliste utenfor Jærens rev i 1871. Ole Torkelsen ble reddet av Rott-losene, men svogeren omkom.

I Tananger var også brødrene Ole Asbjørnsen (1821–1896) og Karl Asbjørnsen (1839–1900) begge losere. Karl Asbjørnsens sønn Hans Karlsen var losgutt, og hans svigersønn Karolius Kristiansen (1869–1933) var los fram til 1929.

Det mest typiske og kjente eksempel på losfamilie i dette oldermannskapet er imidlertid Roth-familien. Det dreier seg her om et av de største og mest tradisjonsrike familieforetagender i norsk losvesen: en losfamilie som ialt teller 18 losere i 5 generasjoner. I 3 generasjoner holdt de til på selve Rott, senere flyttet de til Tananger.

Det hele startet med brødrene Jens og Rasmus Trulssen, som kom til Rott fra Sør-Stokkå på Karmøy. De var gift med hver sin søster fra Håland, og satt som huseiere med litt jord på bygslet grunn. De loste sammen, og omkom samtidig ved et forlis på Skudefjorden 10. januar 1846. Skuta slo lekk og sank. Den ble senere funnet på grunt vann, med Rasmus fastsurret i styrerommet.

Rasmus hadde tre sønner som alle ble losere. Det var de berømte losbrødrene Lars, Tønnes og Rasmus Roth. De var 10, 7 og 5 år gamle da faren omkom. Moren hadde en liten stue med en jordfleck til, bygslet på livstid. Med denne jordflecken og en liten pensjon greide hun å holde det gående til guttene vokste til. Lars og Tønnes ble faste losere i 1865, Rasmus i 1873. De loste sammen med felles båt. De utførte en rekke bragder på sjøen, og det er ikke få menneskeliv «de svarte Rott-ane» berget. De ble kalt så på grunn av at de alle bar stort, svart fullskjegg. Deres innsats på sjøen skal vi komme tilbake til.

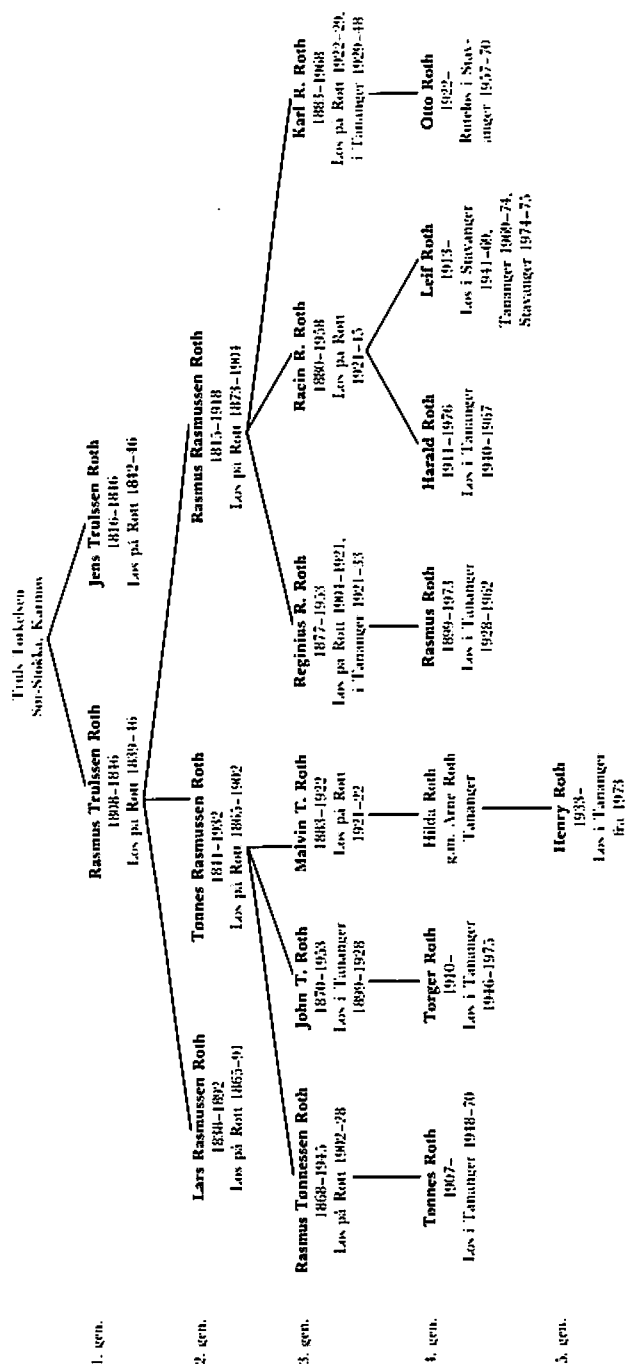

Fig. 12. Oversikt over losfamilien Roth.
+ Harald Olsen.

The family tree of the Roth pilot family.

Fig. 13. «De svarte Rott-ane», de tre berømte losbrødrene fra Rott. F.v: Rasmus Rasmussen Roth (1815–1818). Lars Rasmussen Roth (1838–1892). Tønnes Rasmussen Roth (1841–1932).
+ Tønnes Roth.

The three famous Rott pilot brothers, Rasmus, Lars and Tønnes Roth.

Tønnes og Rasmus hadde begge tre sønner som ble losere, slik at det i 3. generasjon av denne losfamilien altså var hele 6 losere. Av Tønnes Rasmussens sønner var Rasmus Tønnessen los på Rott i perioden 1902–1928, etter at han i sin ungdom seilte som sjømann. John Rott var los i Tananger i årene 1899–1928, mens Malvin Roth var los på Rott i bare ett år, 1921–1922. Han omkom da losskøyta forliste på Rott i 1922. Av Rasmus Rasmussens sønner var Reginius Roth los på Rott i 1903–1921, og flyttet så til Tananger der han loste fram til 1933. Racin Roth var imidlertid los på Rott i hele sin tjenesteperiode, fra 1921 til 1945, og ble således den siste fastboende los på Rott. Karl Roth var los på Rott i perioden 1922–29, da han flyttet til Tananger og loste der til 1948.

Av losene i 4. generasjon var 3 stasjonert fast i Tananger. Tønnes Roth loste 1948–1970, Torger Roth 1947–1975, Rasmus Roth 1927–1962 og Harald Roth 1940–1967. Leif Roth var i perioden 1941–1969 los i Stavanger, så i årene 1969–1974 i Tananger, før han avsluttet med et års losing i Stavanger 1974–75. Otto Roth var rutelos i Stavanger 1957–70, men er nå kaptein. Den eneste som ivaretar denne familiens lostradisjoner idag er Henry Roth, som representerer 5. generasjon av losere i Roth-slekta. Han ble tilsatt som los i Tananger i 1973, etter først å ha seilt i utenriksfart.

Fig. 14. Tre losbrødre i 3. generasjon av losfamilien Roth. Tønnes Rasmussens sønner.
F.v: John T. Roth (1879–1953), Malvin T. Roth (1883–1922), Rasmus Tønnesen Roth
(1868–1945).
+ Torger Roth.

Third generation pilot brothers in the Roth pilot family, John, Malvin and Rasmus, sons of Tønnes Rasmussen Roth.

Fig. 15. Tre losbrødre i 3 generasjon av losfamilien Roth. Rasmus Rasmussens sønner.
F. v: Reginius R. Roth (1877–1953), Racin R. Roth (1880–1958), Karl R. Roth (1883–1968).
+ Torger Roth.

Third generation pilot brothers in the Roth pilot family: Reginius, Racin and Karl, sons of Rasmus Rasmussen Roth.

Fig. 16. Fra 4. generasjon av losfamilien Roth. Fv: Tønnes Roth (f. 1907), Torger Roth (f. 1910).

+ Tønnes Roth, Torger Roth, Ingvar Vigdel.

Fourth generation Roth family pilots, Tønnes Roth and Torger Roth.

VIII – Losbragder

Losene i Tananger oldermannskap har ned gjennom tidene utført en rekke bragder på sjøen, og har reddet menneskeliv. Særlig har Rott-losene fra gammelt av hatt godt ord på seg som losere. Dette skyldes ikke minst de bragder som ble utført av de tre losbrødrene Lars, Tønnes og Rasmus Rasmussen Roth fra 1860-årene av og framover. Noen av disse bragdene, som ennå lever i eldre folks bevissthet på denne delen av kysten, skal nevnes her.^{86, 87, 88}

I mars 1882 kom det melding om at et skip uten mannskap var blitt observert drivende utenfor Jæren. Skipet var en fare for skipsfarten, og et dampskip ble sendt ut fra Stavanger. Vraket ble funnet, og viste seg å være barken «Loyal» av Grimstad. Men kapteinen på damperen turde ikke gå opp til vraket i det dårlige været. Da kom losskøyta fra Rott med de tre losbrødrene ombord til unnsetning. De tok risken, gikk tett opp til det rullende vraket, og i det rette øyeblikk våget Rasmus spranget over på vraket. Han kom seg opp på fokkeråa, kastet løs fokken, fikk halt fokkeskjøt og halser, tok roret og fikk snudd skuta innover mot land. Lenger inne kom losskøyta

Fig. 17. Siste skudd på stammen. Henry Roth (f. 1933) representerer 5. generasjon av losfamilien Roth, og er den eneste som i dag fører tradisjonen videre. Her omgitt av sine pensjonerte los-slektninger Tønnes Roth (f. 1907) og Leif Roth (f. 1913). I bakgrunnen Tananger-losenes nye vakthus.
+ Knut Uppstad.

Henry Roth (b. 1933) carries the family pilot tradition on – as the only Roth-pilot – into the 5. generation. Henry Roth is seen here between his two pensioner pilot colleagues and relatives Tønnes Roth and Leif Roth. The new Tananger pilot-station watch-tower in the background.

til hjelp, og fikk sleper ombord i vraket. Dampskipet hadde ligget bi hele tiden og fulgt opptrinnet, og losbrødrenes operasjon ble belønnet med høylydte hurrarop fra mannskapet.

Ett år etter, 18. mars 1883, fikk man fra Rott øye på et skip langt til havs. Losbrødrene gikk ut kl. 10.00 på formiddagen i forrykende storm. Lars gikk ombord i fartøyet, som viste seg å være briggen «Moses» av Tønsberg, med 20 tonn jern ombord. Under stormen hadde man mistet en mann, nesten alle seilene, og skuta var dessuten lekk med masse vann i rommet, så vindmøllepumpene ikke greide å holde den lens. Mannskapet hadde kjempet mot

stormen hele natta, og kapteinen hadde gitt opp håpet om å nå land. Lars så med en gang at det ikke var noen mulighet for å berge skuta, så besetningen på 8 mann ble tatt ombord i losskøyta og bragt inn til Kvitsøy kl. 10.00 om kvelden, og til Stavanger dagen etter. Briggen sank samme natt.

26. desember 1891 om ettermiddagen kom «Norge» – den største av Bergenske Dampskipsselskaps passasjerbåter i Newcastle-ruten – ut av kurs i storm og regntykke ved innseilingen til Stavanger. Den grunnstøtte på Frøsholmene nord for Rott. Nødblussene ble observert på Rott, og losbrødrene ba om å få folk med seg ut. Ingen turde imidlertid risikere livet i uværet, og de måtte gå ut alene. «Norge» lå svært utsatt til, og det var uråd å berge skipet. Passasjerer og mannskap var kommet i livbåtene, og etter mange strabaser i brottsjø og uryddig farvann lyktes det losbrødrene å få livbåtene på slep inn til Tananger. Alle ombord, og også posten, ble berget iland. 30. desember brakk skipet i to, og ble håpløst vrak. Redningsinnsatsen i forbindelse med «Norge»s forlis regnet losbrødrene selv som sin største bragd.

Et øyenvitnes beskrivelse av brødrenes losingsferdigheter gir et interessant bilde av deres myndighet og handlekraft. Nordlendingen Johan Jacobsen hadde tatt hyre på den engelske skonnert «Marie» under kaptein Edward Phil, og de var på vei til Stavanger med kull-last. I Nordsjøen hadde de hatt sterk storm, de hadde fått storbåten ødelagt, og var i heller redusert forfatning da de nærmet seg norskekysten. Jacobsen beskriver situasjonen slik:

«Røde i øynene av våk og med ansiktet grått av salt kom vi inn til norske-kysten, alt for langt sør. Utenfor Egersund fikk vi etter mange vidervedigheter los ombord. Ved Kjør seilte vi for livet for å klare brenningene, og det var nok ikke som det skulle være med losen vi hadde fått. Dette så stygt ut. Da var det vi fikk øye på en ny losbåt med – som det skulle vise seg – min barndoms helter ombord, Rasmus Rott og hans brødre. Rasmus spurte hvor vi skulle hen: «Kor ska'du hen, Edevart?». «Til Stavanger», svarte Phil. Den videre samtalen førte til at Rasmus Rott kom seg ombord til oss, etter en mesterlig manøvrering. Alt gikk så fort at en ikke visste ord av det før han sto ombord og kommanderte: «Opp med roret, bras fullt, kast loss mersseil, stikk ut et par rev av storseilet!» «Kors i Jøssu navn vil du hen?» klynket Egersundlosen. «Det ska' du få sjå nå», svarte Rasmus og feide ham vekk. Jeg sto ved roret og hadde Rasmus ved siden av meg. I ledikken av min skipskiste hadde jeg ennå artikkelen fra avisen med hans bilde. Jeg følte det som en stor stund. «Marie» styrte inn mellom brottene, og vi holdt pusten hver gang hun kjørte ned gjennom bølgedalene. Uten Rasmus ombord ville et forlis neppe ha vært til å unngå. Klokken 11 om kvelden kastet vi anker utenfor Stra'en i Stavanger. Nornene hadde spunnet

tråden ut, og jeg hadde møtt min helt i en situasjon jeg hadde opplevd før i min barndoms hjem».⁸⁹

Losbrødrene på Rott reddet også livet til flere av sine loskolleger og konkurrenter. 20. november 1871 lå Rott-skøyta utenfor Jærens rev, sammen med en losskøyte fra Tananger – med den unge losen Lars Kristian Hansen (1843–1871) og losguttene (senere los) Ole Torkelsen (1841–1903) ombord. De ventet begge på lossøkende fartøyer. Været var dårlig, og de lå med firerevet seil. Plutselig forsvant Tananger-skøyta. Den hadde fått en brottsjø over seg som fylte den, slik at den sank umiddelbart. Sannsynligvis hadde ballasten forskjøvet seg. Rott-skøyta satte straks kursen mot stedet der den forsvant. Der fant de både losen og losguttene på hver sin ende av en planke, snart dukket den ene, snart den andre opp, og været var overhending. Før de nådde fram forsvant losen, men Ole Torkelsen ble reddet.

Den 19. april 1883 var et større skip ventet inn til Stavanger. En losskøyte med losene Sven Asbjørnsen og Guttorm og Hans Hansen ombord gikk ut fra Kvitsøy samtidig med at Rasmus-sønnene gikk ut fra Rott. Da de oppdaget hverandre ble det friskt kappseiling, og under firerevet seil var de to skøytene snart 10 mil til havs. Men da Kvitsøy-skøyta normalt ikke tålte samme seilføring som Rott-skøyta, og da stormen tiltok, besluttet Kvitsøy-losene å ta inn til seksrevet seilføring. Skøytene lå da ca. 3 kvartmil fra hverandre, Kvitsøy-skøyta til lo og Rott-skøyta i le. Men nettopp som siste revet var tatt inn, merket man vann i styrerommet på Kvitsøyskøyta. Man pumpet og øste med øser, men vannet bare steg. Skøyta var sprunget lekk, og lekkasjen måtte være under ballasten. De låret da ned mot Rott-skøyta, og en mann gikk i masta og vinket med en trøye for å vekke Rott-losenes oppmerksomhet. Men da disse så konkurrentene vinke og bære seg, gikk de ut fra at det bare var lurei, for samtidig ble den forventede båten – «Domino» – synlig i le. De falt derfor ikke av en strek, men svor på at denne gangen skulle de bli de første. Slik seilte begge losskøytene utover, Rott-skøyta først og den synkende Kvitsøy-skøyta etter – inntil den var så full av vann at den nesten ikke fløt og ikke lot seg styre. Da forsto Rott-losene at det var noe i veien. De krysset da opp mot den synkende Kvitsøy-skøyta. Her forberedte de seg på å svømme for livet, og da Rott-skøyta nådde fram sto Kvitsøylosene i underbuksene med hver sin planke under armen. Det var imidlertid ingen liten risiko å gå opp til den synkende Kvitsøy-skøyta i uværet. Et slag kunne lett føre til lekkasje, og da ville situasjonen være temmelig kritisk for alle seks – ti mil fra land. Men Rott-losene tok risiken, som så mange ganger siden. De gikk tett opp til den synkende båten, og Kvitsøylosene hoppet for livet. De kom alle velberget ombord – men var nok et sørgelig syn i de våte

underbuksene! «Gud skje lov og takk at me fekk dokker ombord, guttar!» sa Rasmus ved roret. «Aldri meir ska' nå det skje at me seile' ifra dokker når dokker vinke'». Da de bergede Kvitsøy-losene hadde fått noe varmt i kroppen, gikk Rott-skøyta utover mot «Domino». En av brødrene gikk ombord, og loste skipet sikkert i havn. For denne regningsdåden ble losbrødrene på Rott tildelt kongens fortjenestemedalje. På Tønnes Rasmussens diplom står det følgende:⁹⁰

VI
OSCAR
af Guds Naade Konge til
Norge og Sverige
de Gothers og Venders
Gjøre vitterligt
At det naadigst har behaget os at uddele den af Os den
6te juni 1882 til Minde om Vort Sølvbryllup indstiftede
Fortjenst-Medaille i Sølv
til Lods af Tananger Oldermændskap
Tønnes Rasmussen
som Belønning for smuk og modig Handling.
Medaillen bæres i høirødt Baand paa venstre Side af
Brystet
Givet paa Christiania Slot den 1de Februar 1884
Under Vor Haand og Segl:

Oscar

Theodor Frølich

Det er hevdet at Rott-brødrenes redning av loskolleger og konkurrenter var en viktig årsak til en mer kameratslig konkurranse mellom losene på denne del av kysten. Konkurransen ble nå mere preget av sportsånd, enn av den gamle misunnelsen og det personlige uvennskap. Det er også blitt hevdet at på dette tidspunkt var losbrødrene på Rott de losene langs hele vår lange kyst som hadde skaffet seg det største ry. Foruten stort vågemot skal deres spesialitet først og fremst ha vært en utrolig sikkerhet og nøyaktighet i beregninger ved bording av skuter i åpen sjø. De har således på avgjørende måte bidratt til å gi losyrket anseelse.

Losbrødrene på Rott brukte en klinkbygget, dekket hvalerbåt kalt «Tor-

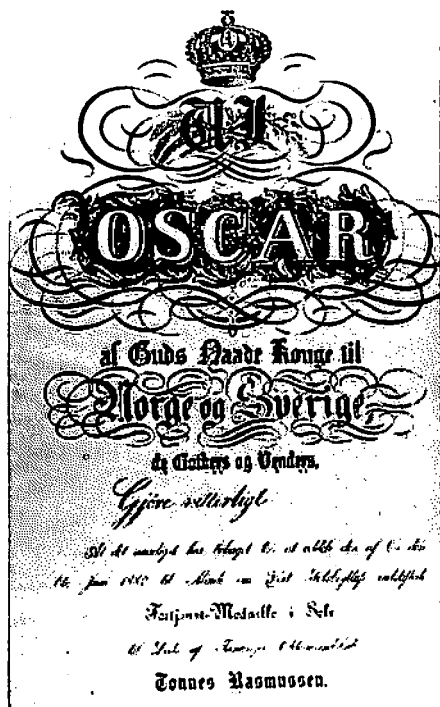

Fig. 18. Kongens fortjenestemedalje tildelt losen Tønnes Rasmussen Roth (1841–1932)
«for smuk og modig handling».
+ Tønnes Roth.

The Royal Medal of Honour awarded to the pilot Tønnes Rasmussen Roth (1841–1932) for bravery.

denskiold».⁹¹ Den ble anskaffet i 1863, og var da 2 år gammel. Dens verdi er i 1866 anslått til 260 Spd.⁹² Denne ble brukt fram til 1891. Da fikk losbrødrene en ny båt. Denne var også en klinkbygget og dekket hvalerbåt, som de brukte så lenge de var i tjeneste (til 1904).

Men det var ikke bare Rott-losene som utførte bragder på sjøen. Om Tananger-losen Ole Torkelsen (1841–1903) heter det: «–vist sig kjæk og dyktig ved – at bjærge Besætningen af Bark «Lovise», Kapt. M. Kristiansen, som forliste 27.12. 1876 paa Rothfladholmen –».⁹³

Om kvelden 23. november 1903 kom dampskipet «Victoria» nordover langs Jær-kysten i kraftig sørlig storm, på vei fra Kristiania til Trondheim. Skipet gjorde stor fart. På grunn av dårlig sikt kom det noe ut av kurs, og gikk for fulle maskiner på Svartaskjer ved Kolnesholmene. Alle som var ombord kom seg raskt på dekk, og det ble satt full stim på dampfløyten for

å tilkalle hjelp. Det ble også sendt opp nødraketter, som ble registrert av bl.a. losene Karolius Kristiansen (1869–1933) og John Roth (1870–1953) i Tananger, som straks dro ut. Skipet lå da og brøt stygt i brenningene, og det var uråd å gå inntil. Forsøk på å sette ut båt fra land var også mislykket pga. uværet, og folkene på Kolnes måtte trekke seg tilbake. I grålysningen ble det fra land sett bluss ved skipet. Det var losskøyta som fremdeles holdt seg der, og losene fikk signalisert at det var overlevende på skjæret og på vraket. En mindre båt med fem mann ombord ble satt på sjøen, og ble slept ut til vraket av losskøyta. Senere måtte de ut med en større båt med åtte mann i. Etter mye strabaser lyktes det dem å berge fire overlevende på holmen, og en som satt i skipets mast. Men hele 17 av skipets besetning omkom.^{94, 95}

Losene og redningsfolkene fra Kolnes fikk stor anerkjennelse for redningsdåden. Karolius Kristiansen fikk en pokal hvor det står:

FOR ÆDEL DAAD

Til Lods Karolius Kristiansen, Tananger

For udført Ædeldaad ved Redning af 5

gjenlevende fra det paa Kålnesholmen

forliste D/S «Victoria» af Trondhjem

novbr. 1903.

Dette er ikke den eneste redningsdåden Karolius Kristiansen var med på. Sammen med losgutten Hans Karlsen reddet han også mannskapet fra en engelsk skonnert som gikk ned mellom Jærens rev og Feistein.

Og det kunne trekkes fram flere eksempler. Det som her er nevnt skulle imidlertid være tilstrekkelig til å vise at losene i Tananger oldermannskap – både de kjente og de mindre kjente – alle har bidratt til å sikre en tryggere ferdsel langs denne del av kysten.

Summary

The local pilotage service in Rogaland County

Part II: Pilots and pilotage in Tananger Mastership.

Norwegian pilotage as an organised service dates back to 1720. Rogaland county was then divided into several pilot masterships, headed by a master pilot. The masterships have varied in number and extent from 10 at the beginning of the 19th century to the present arrangement with two masterships, dating back to 1948.

This paper deals with pilots and pilotage in one of the Rogaland masterships, that of Tananger, which is supposed to have been established in 1720 and was disorganised by incorporation into Stavanger mastership in 1909.

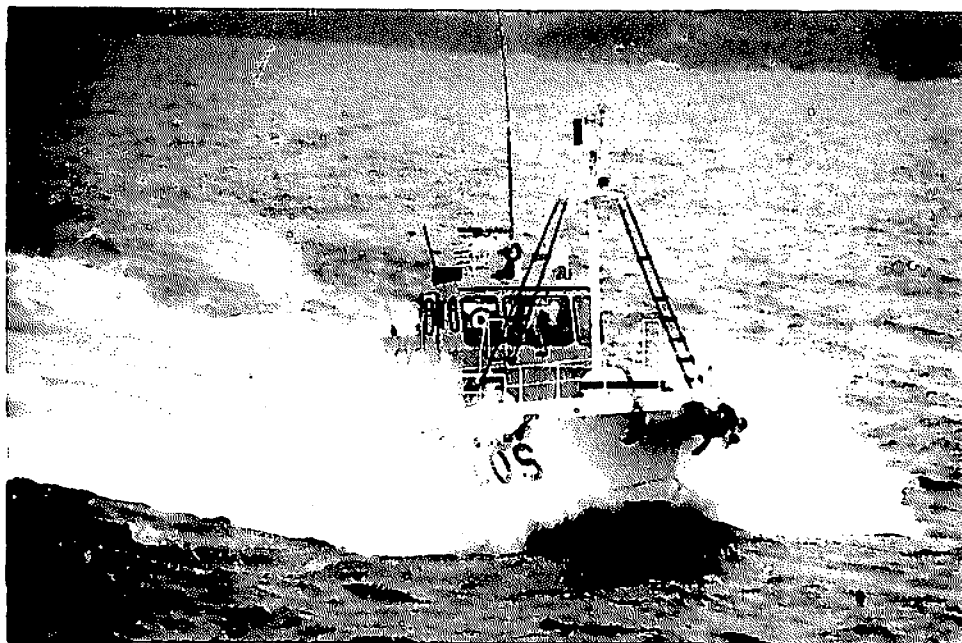

Fig. 19. Den nye tide. Løsbåten «Feistein» som i dag opererer fra Tananger.
+ Knut Uppstad.

The latest addition to the Tananger pilot boat fleet, the fast and modern «Feistein», speeding out of harbour, bringing a coastal pilot to another incoming ship, as has been done from the Tananger pilot station for hundreds of years.

Initial information about pilots in this district dates back to the 17th century, though more comprehensive and reliable information about pilots and their activity does not appear until the 18th century.

The mastership had three stations in 1866, two on the mainland and one on the Rott island, with 15 permanent and 2 reserve pilots. Pilotage was originally a voluntary service performed by men who knew the local waters, as a means of extra income for people living on the coast. This explains the rather high number of pilots, as many as 76 during the period 1780–1909. From 1850 onwards a marked specialisation takes place in the profession, successively reducing the number of pilots. At the time of reorganising in 1909 only the Tananger station was in operation.

The pilots and their services were organised in two boats, each with a crew of three pilots. One pilot boat was placed in Tananger and the other on the Rott Island. In 1929 both boats were stationed in Tananger, until finally from 1962 all pilotage has been performed with one modern steel boat.

Few pilots originally had pilotage as their main profession, though a development towards that end began late in the 19th century. Pilotage was most commonly combined with farming, but also with fishing, handicraft, freighting and commerce.

The pilot profession was often inherited from father to son and thus ran in certain families. The most typical example of the district is a pilotfamily at Rott, where 18 pilots occurred in the course of 5 generations, many of them highly prominent performers. The first was appointed pilot in 1830, and the latest is 48 years old at present and practices his pilotage in Tananger.

The author's address:

Agder høyskolestyre
Groosevn. 36
4890 Grimstad

Kilder

Arkivalia

- VOA – Vestenfeldske Overlosdistrikts Arkiv, Statsarkivet i Bergen
+ Journal 1861: Journal over ansatte og afskjedigede lodser 1861.
+ a No 1: Lodsrule for Bergen Overlods 1801–1846.
+ a No 2: Lodsrule for Bergen Overlods 1813–1848.
+ b No 4: Lodsrule for Tananger–Hvidingsø. Fra 1870.
+ c No 2: Lodsrule for Ogne–Utsire. Fra 1866.
- LSA – Losvesenet/Stavanger – Arkiv, Statsarkivet i Stavanger.
+ Nr. 74: Lodsrule for Tananger Lodsoldermannskapb. Fra 1866.
+ Nr. 75: Lodsrule for Tananger Lodsoldermannskap. Fra 1870.
+ Nr. 90: Loser og tjenestemenn fra 1. april 1918.
- AA – Amtmannsarkivet, Statsarkivet i Stavanger
+ Brev 1764: Brev fra lensmannen i Sola av 10/4–1764 Pk. 92 a
- RLA – Rogaland Losforenings (Vestlanske Losforenings) arkiv – Oppbevares av foreningen.
+ Medlemsprotokoll: Medlemsprotokoll, ført fra 25/6–1919
- PA – Privatarkiv
+ RTR: Samling etter los Rasmus Tønnessen Roth (1868–1945). I sønnen los Tønnes Roths eie.

Informanter

- Pensjonert los Tønnes Roth, Tananger, f. 1907
Pensjonert los Torger Roth, Tananger, f. 1910
Henry Olsen, Tananger, f. 1902
Selmer Olsen, Tananger, f. 1905
Mons Chr. Monsen, Tananger, f. 1905
Berta Olsen, Stavanger, f. 1900
Pensjonert losfunksjonær Karl Kristiansen, Stavanger, f. 1902
Kristian Kristiansen, Tananger, f. 1915

Litteratur

- Bakkevold, Rasmus 1952: *Litt om losane i Søre Sola*. Årbok for Jæren.
- Gullichsen, Arvid: *Losbrødrene fra Rot*. Fredhøis Skib O Hoi, 16. årgang nr. 36.
- Indrehus, O. 1918: *Av bygdetradisjonens bok*. Tidsskrift for Rogalands Historielag No. 5.
- Jacobsen, Johan: *Med Rasmus Rott ombord*. Udatert avisartikkel
- Krohn-Holm, Jan W. 1969: *Losvesenet i Norge 250 år*. Larvik
- Lindanger, Birger 1980: *Sola og Madla 900–1800*. Soga om Sola og Madla – Band 1, del 2. Stavanger

Löwenörn, Paul 1798: *Opplysende Beretninger for de Søefarende, til de spesielle Kaarter over den Norske Kyst*. Hefte 4. København 1798/1975

Meling, Tor 1952: *Rott-losene*. Årbok for Jæren.

Olsen, Harald 1980: *Trekk fra losvesenets historie i Rogaland. Del I*. Stavanger Museums Årbok 89.

Refheim, Sigurd 1974: *Gard og ætt i Sola*. Stavanger

Smith, Michael 1805: *Et par Ord om Agerdyrkingens Tilstand ved Stavanger*. Oeconomiske Annaler.

Stavanger Aftenblad 14/11–1953: «Victoria»s forlis ved Kolnes i 1903 kostet 17 menneskeliv.

Stavangeren 23/4–1937: *Los Rasmus Tonnessen Roth*.

Stavangeren 21/11–1953: *Da «Victoria» sank ved Kolnesholmene for 50 år siden*.

Noter

- 1) Olsen s. 48
- 2) Olsen s. 37
- 3) Krohn-Holm s. 15
- 4) Krohn-Holm s. 36
- 5) Olsen s. 49
- 6) Olsen s. 50–56
- 7) VOA c No 2
- 8) VOA a No 2
- 9) VOA a No 1
- 10) VOA c No 2
- 11) VOA c No 2
- 12) VOA c No 2
- 13) VOA c No 2
- 14) Olsen s. 55
- 15) VOA b No 4
- 16) VOA b No 4
- 17) VOA b No 4
- 18) LSA nr. 75
- 19) Lindanger s. 345, 436
- 20) Lindanger s. 352, 390
- 21) Lindanger s. 415
- 22) Refheim s. 518
- 23) Lindanger s. 386
- 24) Refheim s. 519
- 25) Refheim s. 519
- 26) VOA a No 2
- 27) LSA nr. 75
- 28) Olsen s. 34
- 29) Olsen s. 35
- 30) Lindanger s. 252
- 31) Lindanger s. 252, 355
- 32) Indrehus s. 80
- 33) Lindanger s. 444
- 34) Lindanger s. 447
- 35) Lindanger s. 449
- 36) Lindanger s. 449
- 37) Indrehus s. 79
- 38) Krohn-Holm s. 36
- 39) Lindanger s. 351
- 40) AA Brev 1764
- 41) Refheim s. 274
- 42) Refheim s. 150
- 43) Refheim s. 618
- 44) Löwenörn s. 31
- 45) VOA a No 1
- 46) VOA a No 2
- 47) VOA Journal 1861
- 48) VOA c No 2
- 49) LSA nr. 74
- 50) VOA b No 4
- 51) LSA nr. 75
- 52) LSA nr. 90
- 53) RLA Medlemsprotokoll
- 54) Olsen s. 62
- 55) Refheim s. 601
- 56) Refheim s. 540
- 57) Refheim s. 211
- 58) Refheim s. 609
- 59) Refheim s. 628
- 60) Refheim s. 630
- 61) Refheim s. 525
- 62) Refheim s. 229
- 63) VOA c No 2
- 64) VOA c No 2
- 65) LSA nr. 74
- 66) Lindanger s. 57
- 67) Bakkevold s. 150
- 68) Olsen s. 38
- 69) VOA c No 2
- 70) Olsen s. 64
- 71) VOA b No 4
- 72) Smith s. 301
- 73) Indrehus s. 81
- 74) Olsen s. 62
- 75) VOA b No 4
- 76) VOA a No 2

- 77) VOA c No 2
- 78) Bakkevold s. 149
- 79) Bakkevold s. 149
- 80) Olsen s. 59
- 81) Olsen s. 72
- 82) Olsen s. 47, 57
- 83) Olsen s. 47
- 84) Refheim s. 150
- 85) Refheim s. 537
- 86) Meling s. 144

- 87) Gullichsen s. 3
- 88) Stavangeren 1937
- 89) Jacobsen
- 90) PA-RTR
- 91) Olsen s. 67
- 92) VOA c No 2
- 93) VOA b No 4
- 94) Stvgr. Aftenbl. 1953
- 95) Stavangeren 1953